

חיפה

ביטאון העמותה לתולדות חיפה

דצמבר 2024

גיליון 22

מחקר תולדותיה של חיפה עוסק בתחומים מגוונים, כמשתקף בשבעת מאמריו של הגיליון הנוכחי. פוליטיקה, תעלומות ופרשיות נסתרות מן העין, עוגות שמרים ופסלי מרג, מכולם ניתן ללמוד על היסטוריה של עיר ואוכלוסייתה.

עורך: ניר זינגר

המערכת: ד"ר ירון ג'אן, פרופ' תמיר גורן, יגאל גרייבר, אלי רומן, יעקב שורר, ד"ר נצה שלף

עריכת לשון: שיר רוזנבלום מן

עריכה גרפית: מקסים בקלצ'וב

עיצוב והדפסה: מילניום איילון בע"מ

עיצוב הלוגו: אסתר לדין ז"ל

ISSN 3078-6509 (Print)

ISSN 3078-6517 (Online)

כתובת לפניות, לתגובות ולשליחת מאמרים:

editor@haifa.org.il

אין המערכת אחראית על כתבי היד המגיעים אליה. המאמרים המתפרסמים על כל חלקיהם הם באחריות מחבריהם.

ציטוטים מובאים כלשונם אלא אם צוין אחרת. המקורות שעליהם נסמכים המחקרים מצויים בידי המערכת ובידי המחברים.

חרף המאמץ לאתר את הזכויות על החומר שצורף ממקורות חיצוניים, לעתים חסר לנו מידע. נודה לסיוע בהשלמת החסר ובמתן קרדיט מתאים. אם יובאו לידיעתנו השמטות או טעויות, נפעל לתקן בגיליונות הבאים.

© כל הזכויות שמורות לעמותה לתולדות חיפה

העמותה לתולדות חיפה

מייסודה של ד"ר אביבה ברנע ז"ל

דרך אלנבי 60, חיפה, 3566407

office@haifa.org.il | 04-851-2855

הצטרפו לעמותה: www.haifa.org.il

בטרם תמשיכו לקריאת המאמרים, נכיר תודה יחד לחברי מערכת הביטאון, שקראו את כתבי היד, חיוו דעה מלומדה וביקרו את העריכה, ובכך תרמו באופן משמעותי להפקת הגיליון. אבקש לשלוח תודה גדולה לאלי רומן, שהקדיש זמן רב להאיר ולהעיר על מנת לסייע לי בהפקת הגיליון וכדי למצות את הטוב מכל מאמר. תודה מיוחדת לשיר רוזנבלום מן, עורכת הלשון שלנו, שבמקצועיותה העלתה שאלות חשובות, דרשה תוספות וקיצרה את הראוי לקיצור. ולבסוף תודה להנהלת העמותה, ובראשה לפרופ' עליזה שנהר, על שיתוף הפעולה והתמיכה בכל בקשה שמגיעה ממערכת הביטאון.

אשמח לקבל באמצעות הדואר האלקטרוני כתבי יד למאמרים שיעשירו את הדיון המקצועי בתולדותיה של חיפה, וכן לשמוע דעות, רעיונות והצעות בנוגע להפקת הביטאון ולפרסומו.

ניר זינגר

editor@haifa.org.il

קול קורא לפרסום מאמרים

מערכת הביטאון מזמינה חוקרות וחוקרים, תלמידות ותלמידי מחקר מתחומי מדעי החברה והרוח להציע מאמרים, סקירות ורשימות מבוססות מחקר. היקף רצוי של מאמר: 1,000-2,000 מילים. אין המערכת מתחייבת לפרסם את כל כתבי היד שנשלחים אליה.

הביטאון מופיע אחת לשנה ומשמש במה מחקרית וציבורית במטרה להעמיק ולהרחיב את הידע, הדיון והשיח ההיסטורי והתרבותי על סיפורה של העיר חיפה וסביבותיה בעבר. בין השאר, מתעד הביטאון מקורות ראשוניים, סקירות על תהליכים היסטוריים, חברתיים ועירוניים שאפיינו את העיר, לצד הצגת מפעלים של דמויות מפתח הקשורים בתולדות העיר.

תמונת השער:

מפרץ חיפה / מרדכי אבניאל, 1966

באדיבות אוסף מוזיאון חיפה לאמנות, מוזיאוני חיפה

תוכן הגיליון

3 **המאבק על ראשות עיריית חיפה (חלק שני)**
תמיר גורן

11 **תעלומת הקבר הקדוש בין פסי הרכבת בחיפה**
אדם דביר

17 **צפורה בן-גוריון: האחות הראשונה של קופת-חולים על הכרמל**
אבישי גולץ

23 **קונדיטוריה ספירא**
אלי רומן

27 **מדוע הוקמה נשר כעיר נפרדת מחיפה?**
ישראל בן דור

33 **לורנס אוליפנט - נדל"ניסט?**
יגאל גרייבר

39 **פרשת ג'ול אמסטר - פרשייה חיפאית שנשתכחה**
יאיר ספרן

המאבק על ראשות עיריית חיפה - חלק שני: 1945-1947

משעה שהוכרז על קיום הבחירות בחיפה ביולי 1945, גברה המתיחות בין היהודים לערבים, ושני הצדדים נערכו להשיג יתרון זה על זה במסד המוניציפלי. הנהגת היישוב בחיפה נערכה להתמודדות עם הצד הערבי במטרה לגבור עליו ולהשאיר בידיה את ראשות העירייה. היהודים שאפו לשמור על המצב הקיים ועל כן לא היו מעוניינים בקיום הבחירות. הערבים מצדם התכוונו לנצל את הבחירות כדי להחזיר לעצמם את כוחם במועצת העירייה ובראשותה. המאמר מתאר ובוחר את דרכי ההתמודדות של הצדדים להשיג הכרעה שנתפסה מבחינתם כהרת גורל לעתיד העיר.

עמדת הצד הערבי להרכב ועדת הבחירות

בסוף אוגוסט 1945 נודע כי מושל המחוז, אלפרד לאו (Law), עומד למנות ועדה להכנת הבחירות בחיפה. לאו הציע להרכיב את ועדת הבחירות משמונה חברים ערבים ושמונה חברים יהודים. הוא הזמין למשרדו שמונה אישים ערבים ובהם ארבעה מוסלמים וארבעה נוצרים, על מנת לבקש מהם לכהן בוועדה. המושל הבהיר להם כי ימליץ למנות ארבעה נציגים מוסלמים, ארבעה נוצרים ושמונה יהודים. המלצתו התבססה על הנתונים שנמצאו בידו בנוגע למספר משלמי המיסים בקרב שלוש העדות. על פי הממצאים נמצא כי מספר משלמי המיסים לעירייה מקרב היהודים הגיע ל-21,000, מקרב הנוצרים ל-8,800, ואצל המוסלמים ל-7,500. המושל ציין כי זכות הבחירה תינתן רק לבעלי אזרחות פלסטינאית (א"י), וכיוון שלא נמצאו בידו נתונים על חסרי האזרחות, נקב המושל בהערכה כי לשליש מהיהודים לא תינתן זכות הבחירה, וכן למספר קטן יחסית של נוצרים ומוסלמים. בהתאם לזאת העריך המושל כי צפויים להצביע 14,000 יהודים, 7,000 נוצרים ו-7,000 מוסלמים. לאור זאת נדרש הצד הערבי להחליט אם נכון הוא להשתתף בבחירות על יסוד של שוויון בהרכב הוועדה, ולמעשה, לפי השקפתו, להסכים בכך לעקרון השוויון גם לגבי הרכב מועצת העירייה שתבחר. כדי להכריע בסוגיה התקיימה אספה של כל ראשי העדות.

בתחילת ספטמבר 1945 התכנסה הוועדה שנבחרה מקרב ראשי הציבור הערבי וכללה מוסלמים ונוצרים כדי לייצג את ערביי חיפה בכל הנוגע לבחירות. חברי הוועדה הביעו התנגדות להצעת המושל באשר להרכב ועדת הבחירות. בעיקרו של דבר נטען כי בעבר נהנו ערביי חיפה מזכויות שהקנו להם רוב במועצת העירייה. עוד נטען כי הנתונים שהמושל הסתמך עליהם לא שיקפו נכונה את המציאות בצד הערבי. מצדם הובעה הדרישה לייצוג בהתאם למתכונת שנקבעה בבחירות 1934: שמונה נציגים ערבים וארבעה נציגים יהודים.

את תגובתו לעמדת הוועדה הערבית הביע המושל במכתב מפורט ששלח למזכיר הראשי של ממשלת המנדט. הוא גרס כי נימוקי ההתנגדות להרכב הוועדה לא נמצאו משכנעים. לדידו, החלוקה שהמליץ עליה בנוגע להרכב ועדת הבחירות שיקפה באופן הגיוני את

היחס בין בעלי זכות הבחירה בקרב שלוש העדות. עם זאת, הוא הביע נכונות לשקול הרכב שונה שבו ייכללו שישה יהודים לעומת שמונה ערבים, אך זאת בתנאי ששינוי זה יבטיח את שיתוף הפעולה של הערבים. המושל הביע ספק בדבר נכונות הצד הערבי לקבל את הצעתו, ולכן קבע כי אם תידחה, ימליץ להרכיב את הוועדה בהתאם למתכונת המקורית. לגבי הרכב המועצה טען המושל כי היא צריכה להיות מיוצגת בהתאם למספר הבוחרים בכל עדה. על דעת המזכיר הראשי התקבלו כל הנקודות שהעלה המושל. עתה הועבר תוכן החלטתו של המושל לצד הערבי, וכדי לרכך את הקביעה הבטיח המושל כי חלקם של הערבים בוועדת הבחירות לא יהווה תקדים ליחס המספרי שיונהג בין הנציגים הערבים לנציגים היהודים במועצת העירייה.

לקראת סוף דצמבר 1945 התאספו ראשי הציבור הערבי כדי להכריע בסוגיה. דעת המשתתפים הייתה חלוקה בין מתנגדים למצדדים בעקרון השוויון בהרכב הוועדה. לפיכך הוחלט לפנות לוועד הערבי העליון, הגוף הפוליטי העליון שהנהיג את ערביי הארץ, כדי לברר את השקפתו בנדון. בתחילת ינואר 1946 הצהיר הצד הערבי על הסכמתו להשתתף בוועדת הבחירות על בסיס של שוויון עם הצד היהודי. קביעה זו הותנתה מצידו בכך שלא יפרשו כהסכמה להרכב פריטטי במועצת העירייה. ברם, הקמת הוועדה על בסיס עקרון השוויון עוררה גל של תגובות מחאה בעיתונות הערבית. בין היתר נטען כי בכך הוכח שיש בכוונת השלטונות למנות ראש עיר יהודי וכי הממשל מתעלם מגודלה האמיתי של האוכלוסייה הערבית. יתרה מכך, נטען כי הרכב הוועדה מעיד על מזימה של השלטונות להפוך את חיפה לעיר לא ערבית. כלפי הוועד הערבי העליון הובעה אכזבה לאור העמדה החיובית שנקט בנדון. אולם על אף הביקורת הצהירו ראשי המנהיגות הערבית על נכונותם לשתף פעולה עם הממשל בכל הנוגע לפעילות ועדת הבחירות.

עמדת הצד היהודי להרכב ועדת הבחירות

עם היוודע על כוונת השלטונות לקיים את הבחירות בחיפה הניחו בקרב המנהיגות היהודית כי תמונה ועדת הכנה שבה ייכללו מספר שווה של יהודים וערבים. הנחתם התבססה על הנתונים של מספר משלמי המיסים לעירייה בהתאם לחלוקה עדתית. דבר עמדת השלטונות נודע לשבתי לוי, ראש העירייה, לראשונה במהלך שיחת התייעצות בעניין עם המושל. לאחר שעודכן בנתונים על מספר משלמי המיסים הוא הציע למושל להרכיב את הוועדה מ־16 חברים באופן פריטטי. אחר כך נודע ללוי כי מן הצד הערבי הובעה התנגדות להרכב המוצע, וכי העניין נמצא בטיפול הממשלה. על השתלשלות זו דיווח לוי לחברי הוועדה היישובית שהתכנסו בסוף ספטמבר 1945 לדיון בנושא הבחירות לעירייה. הוועדה היישובית הייתה גוף ציבורי שהקים ב־1931 ועד הקהילה העברית כדי לטפל בעניינים מוניציפליים ובין־שכונתיים. לוי הציע להקים ועדת בחירות יישובית שתקבע את קו המדיניות בכל הקשור לבחירות והדבר הוסכם. הנוכחים קבעו שאין לנקוט בפעילות מיוחדת כל עוד לא התקבלה החלטה מצד הממשלה באשר להרכב הוועדה. אולם, כשנודע כי השלטונות מתלבטים בסוגיה זו ועלה החשש שמא תסכים הממשלה לדרישת הצד הערבי, התייצבה אצל המושל משלחת מטעם הנהגת היישוב. זו דאגה להבהיר לו, בהתאם לנתונים שהציגה לפניו, כי הסכמת הממשלה לדרישה היא בה כדי לקפח את זכויות הרוב היהודי, דבר שלא יוכלו להסכים לו בשום אופן. גם כך, נאמר לו, ההסכמה לעקרון השוויון ביטאה ויתור גדול מצדם ולכן אין לדרוש מהם ויתורים נוספים. המושל

בניין עיריית חיפה

[סימול IL-INL-YBZ-0396-287, יד יצחק בן צבי (ישראל נגלית לעין), אוסף משפחת איקון (לבית יואל משה סלומון); המקור נמצא ביד יצחק בן צבי, YBZ.0396.287]

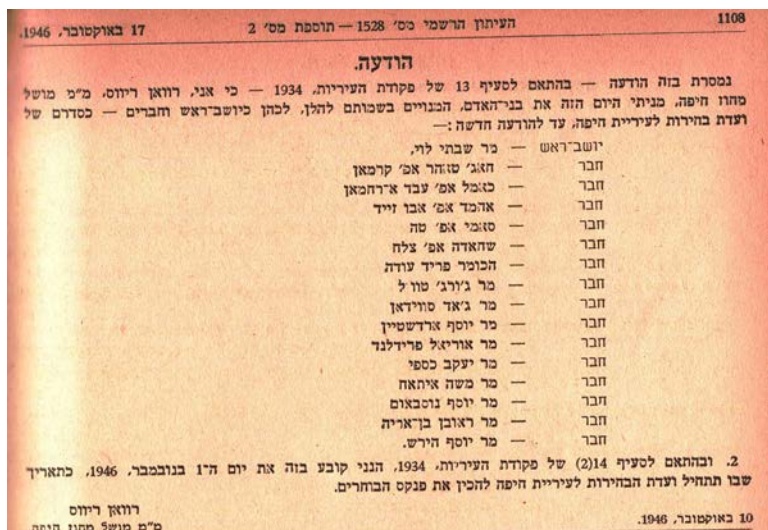
התבקש לתמוך בהצעתם להרכב המועצה, והבטיח לדווח על עמדתם לפקידים הנוגעים בדבר בירושלים. בתחילת נובמבר 1946 עדכן לוי את חברי הוועדה היישובית כי הממשלה אישרה את הקמת הוועדה על בסיס של שוויון בין היהודים לערבים, וכי לא יהיה בהרכב זה תקדים לחלוקה העדתית שלפיה תורכב מועצת העירייה.

הקמת ועדת הבחירות וייעודה

ב־17 באוקטובר 1946 פורסמה בעיתון הרשמי של ממשלת המנדט ידיעה על מינוי ועדת הבחירות בחיפה. הוועדה הורכבה מ־16 חברים: ארבעה מוסלמים, ארבעה נוצרים ושמונה יהודים. שבתאי לוי מונה ליושב ראש הוועדה ומועד תחילת העבודה נקבע ל־1 בנובמבר 1946. תפקידה המרכזי של ועדת הבחירות היה להכין את פנקס הבוחרים בהתאם לחוק. באמצע נובמבר 1946 התכנסה הוועדה לישיבתה הראשונה בבית העירייה. בטרם נפתחה הישיבה נשא לוי נאום ובו עמד על התפקיד החשוב שהוטל על חברי הוועדה. לאחר שסקר בפניהם נתונים בנוגע לבחירות הקודמות ולהתפתחותה הגאוגרפית של העיר, הביע לוי את תקוותו באשר לאופי פעילותה של הוועדה ואמר:

"... עלינו להשתדל להקנות למספר הגדול ביותר ממשלמי המסים את זכות הבחירה [...] כדי שהמועצה החדשה של העירייה תהיה תמונה מוקטנת אמיתית של כל משלמי המסים בחיפה [...] אני תקווה כי [ני]כנס [...] לתפק[ני]דנו מתוך הרגשת האחריות הרובצת עלינו כשכולנו חדורי רצון עז לעבוד ללא פניה כלשהי לטובת העיר כולה ללא הבדל עדה ודת [...]"

בהודעה הראשונה שפורסמה מטעם ועדת הבחירות לציבור צוינו התנאים שהקנו לנתינים בעלי אזרחות פלסטינאית (א"י) זכות להירשם כבני עיר, וזאת בהתאם לפקודת העיריות. לפי ההודעה נדרשו אזרחי חיפה לשלם את מיסיהם עד 1 בנובמבר 1946, על מנת ששמותיהם ייכללו בפנקס הבוחרים. במקביל החלו להכין את הכמות הנחוצה של טופסי הרישום לפנקס הבוחרים, ולפרסם על כך מודעה בעיתונות.

הודעה המפרטת את שמות חברי ועדת הבחירות [סריקה מתוך "העיתון הרשמי" מס' 1528 - תוספת מספר 2, עמ' 1108 מיום 17.10.1946]

היערכות האגודה המוסלמית לקראת הבחירות

פעילות ההכנה לקראת הבחירות רוכזה בידי האגודה המוסלמית - הגוף המנהיג של העדה המוסלמית בחיפה. זו החליטה לקיים אספות יומיות לצורך הכנת רשימת הבוחרים ולאסוף כסף מהסוחרים הערבים למימון תעמולת הבחירות. בנוסף הוחלט על הקמת

ועדה שתפקח על ההכנות. עם פרסום הודעותיה הראשונות של ועדת הבחירות החלה האגודה המוסלמית להפיץ את טופסי הרישום וליידע את התושבים הערבים על זכותם להיכלל בפנקס הבוחרים. לקראת סוף ינואר 1947 התברר כי למרות הפצרות האגודה, מעטים מקרב התושבים מילאו את הטפסים. מן הנתונים שנמסרו במהלך דיוניה של ועדת הבחירות עולה כי הציבור הערבי גילה אדישות כלפי הבחירות הקרבות. בינתיים גם התברר כי בקרב ציבור משלמי המיסים הערבים נמצאה קבוצה בלתי מבוטלת שהחזיקה בנתינות זרה - לבנונית, סורית או ירדנית ברובה, מה שחייב להסדיר את אזרחותם הפלסטינאית. לפיכך פעלה האגודה לאתר אותם ולהביאם לשם מילוי הטפסים. עד סוף חודש מארס ניכר גידול במספר התושבים שמילאו את הטפסים. אך על אף מאמציה של האגודה המוסלמית היא התקשתה במיוחד לעודד את הנוצרים לקחת חלק בהכנות לבחירות. אלה לא הפגינו עד אז התעניינות יתרה בעניין, דבר שיצר מתיחות בינם ובין המוסלמים.

האדישות שאפיינה את הרחוב הערבי זכתה לביקורת בעיתונות הערבית, שם נטען כי הערבים אינם מודעים לחשיבות הרישום לבחירות. בעיתונות הוצגו נתונים שהמחישו את היתרון של הצד היהודי על פני הערבי במספר בעלי זכות הבחירה, אולם צוין כי אין זה אלא שלב ביניים וכי היתרון יימצא במהרה אצל הערבים. העיתונאים עמדו על הנחיצות לשמור על צביונה הערבי של העיר וקיוו לדרבן את המאחרים לממש את זכותם.

חלק נכבד ממאמציה של האגודה המוסלמית לרישום הבוחרים התמקד בנושא המיסים. לקראת סוף אוקטובר 1946 החלה האגודה להפיץ כרוזים בין התושבים הערבים ודרשה מהם לשלם את מיסי העירייה על מנת להסדיר את זכות הבחירה. בכרוזים הודגש כי השתתפותם תוכיח שבחיפה קיים רוב ערבי וזרישת הערבים לראש עירייה ערבי היא צודקת. מוטיב זה שימש את מנסחי הכרוזים כדי לדרבן את התושבים לשלם את מיסיהם. כל כרוז נפתח בכותרת בולטת שנגעה לגורל ערביותה של חיפה. כאלה, למשל, היו הנוסחים: "חיפה או מוות לפני סוף החודש הזה", "האם העיר חיפה ערבית", "המערכה המכריעה לקביעת גורלה של חיפה". זאת ועוד, באמצעות כלי רכב מצוידים ברמקולים נקראו התושבים לשלם את מיסיהם בנימוקים שונים. בין היתר נאמר להם כי התעלמותם תותיר את ראש העירייה היהודי בתפקידו, והעיר בהשפעתו תהיה יהודית. סיסמאות דומות הופיעו בעיתונות הערבית שהתגייסה אף היא להמריץ את התושבים לשלם את מיסיהם. כך, למשל, נכתב:

"[...] חיפה מחוייבת להישאר עיר ערבית! ומועצת העירייה מחוייבת להיות מורכבת מרוב ערבי! האם הערבים הסכימו עד כה כי ראש עירייתם יהיה יהודי, הם לא יוסיפו מהיום לקבל עליהם את זאת! ערבי, אזרח חיפה - אם רצונך לשמור על אופיה הערבי של חיפה הזדרז לשלם את מיסך [...] המערכה המכריעה לגורל ערביותה של חיפה נתונה בידי כל אזרח ערבי אם ישלם את מסיו [...]"

עם התקרב המועד שנקבע לתום תשלום המיסים נקטה האגודה המוסלמית במהלך לתמיכה כספית לנזקקים לצורך תשלום המיסים. על פי הסכמה שהתגבשה בין האגודה לראשי הציבור הנוצרי נקבע כי כל אחד מהם יסייע בסכום של 1,500 לא"י עבור תעמולה ותשלום מיסים לטובת חסרי יכולת.

עמדת מנהיגות היישוב היהודי לעריכת הבחירות

לקראת סוף ינואר 1945 התכנסה הוועדה היישובית כדי לגבש את עמדתה באשר לאפשרות

קיום הבחירות. רוב המשתתפים לא ציידו בעריכת הבחירות. עמדה זו נבעה, בין היתר, מאי־הבהירות בנוגע למספר בעלי זכות הבחירה. כמו כן נטען כי אין להועיל לערבים בנוגע לשינויים שביקשו להשיג בעירייה, ולכן השארת המצב על כנו היא לטובת האינטרס הלאומי של היהודים. בהתאם להחלטות שהתקבלו בישיבה נקבע כי: "[...] לא רצויה כל פניה לשלטונות בדבר שינוי הרכב העיריה. וגם לא החשת בחירות לעיריה [...]". יחד עם זאת הוחלט לחדש ולהמריץ את פעולת ההתאזרחות. גישת ההנהגה בחיפה תאמה את דעת מנהיגות היישוב, שהסתייגה מהבחירות בערים המעורבות בכלל, ובירושלים וחיפה בפרט. הדאגה לנוכח הירידה באחוז בעלי זכות הבחירה אצל היהודים הובילה להתגבשות דעה זו. ביטוי לכך נמצא במכתב ששלח יצחק בן־צבי בינואר 1945, שעמד אז בראש המחלקה המוניציפלית של הוועד הלאומי, למחלקה המוניציפלית של ההסתדרות. במכתבו פירט בן־צבי באמצעות נתונים מספריים את התמורות שחלו בקרב היישוב היהודי בירושלים בהשוואה לאוכלוסייה הערבית. הוא הגיע למסקנה כי אחוז היהודים מבין הבוחרים ירד לפחות מחמישים אחוזים, וביקש להתריע מפני מציאות דומה בחיפה:

"[...] הנני סבור שהתמונה בחיפה אינה שונה בהרבה מזו של ירושלים. בתנאים אלה לא רק שאין לקוות להטבת נציגותינו בעיריה, אלא להפך להרעתה. מכאן שתי מסקנות. האחת שלילית והשנייה חיובית. המסקנה השלילית היא שאין להחיש מצדנו את קיום הבחירות לעיריות המעורבות והמסקנה החיובית היא שיש לפתוח פעולת התאזרחות רחבה בקרב כל השדרות בכל העיריות המעורבות ובראש וראשונה בירושלים וחיפה [...]"

ביוני 1945, חודש לפני הכרזת השלטונות על כוונתם לערוך בחירות, ביקש בן־צבי להפנות את תשומת הלב לחשיבות פעולת ההכנה הנדרשת בערים המעורבות ובמיוחד בירושלים ובחיפה. כך אמר בין היתר:

"[...] המצב בעיריות המעורבות הוא [...] מסובך, ובכל פעם כשנשאלה שאלה זו על הבחירות וניגשו לדיונים רציניים, נתקלנו בקשיים מיוחדים הנובעים מתוך המצב המיוחד בו נמצא היישוב היהודי בקרב המקומות המעורבים [...] יש להניח שלא יעבור זמן רב והממשלה תכריז על בחירות גם בעיריות המעורבות [...] מובן מאליו שאותו מעניינים [...] בראש וראשונה ירושלים וחיפה, ואחרי כן גם יפו, טבריה וצפת [...]"

כשהתברר לוועדה היישובית כי יש בכוננת השלטונות לקיים את הבחירות היא נדרשה לתכנן את היערכותה. ההתאזרחות עמדה בראש סדר העדיפויות. כדי לבצעה ביעילות הוחלט לערוך מפקד בקרב האוכלוסייה היהודית של העיר.

העניין בנושא ההתאזרחות התעורר בתחילת שנות הארבעים במקביל לדיון על הבחירות. בתחילת 1945 פנתה הוועדה היישובית לוועד הקהילה העברית בדרישה להקים ועדה מצומצמת לטיפול בנושא ההתאזרחות באמצעות תוכנית פעולה שיטתית שתקיף את כל יהודי חיפה. החשיבות שיוחסה לפעולת ההתאזרחות באה לידי ביטוי בדברים שנשא יצחק בן־צבי בכנס של ההסתדרות. בהתייחסותו לחיפה אמר בין היתר:

"[...] בגבולות העיריה - הם [היהודים] מיעוט, אמנם מיעוט לא קטן, אבל מיעוט. ואם יתחילו לדקדק גם בענין ההתאזרחות - אז היהודים ירדו לאחוז הרבה יותר קטן [...] בחיפה לא יותרו על האזרחות כשם שלא יותרו עליה בירושלים. כי הערבי הפשוט יודע חשבון פשוט: כל מושלמי הוא נחשב לאזרח גם אם הוא מאלג'יר. אבל יהודי - יש לבדוק אותו [...] הערבי איננו צריך פספורט, גם אם הוא בא מסוריה או מחורן. אבל יהודי - שואלים אותו. הערבים יודעים שאם יבדקו את האזרחות של היהודים, הרי שכמה מאות בוחרים לא יכנסו ברשימות הבוחרים [...]"

ועדת ההתאזרחות שהוקמה על ידי ועד הקהילה התמקדה תחילה בסידור המפקד. חלק מחברי הוועדה סברו כי מפקד כללי ליהודים בחיפה עלול להביא לדחיית הפעולה העיקרית, היא ההתאזרחות, עקב הזמן הרב שיוקדש לו. גם בעיית מימונו עמדה לרועץ.

בסופו של דבר הוחלט לערוך מפקד מצומצם, שנועד להכנת רשימת תושבי חיפה שטרם התאזרחו.

הדיווחים שנמסרו על הנעשה בצד הערבי הגבירו עוד יותר את הנחיצות בפעולת התאזרחות רחבה ואת המודעות לה. החשש מפני שינוי באופייה של העירייה החל לתת אותותיו. כך, למשל, טען אוריאל פרידלנד, יושב ראש ועד הדר הכרמל, בפני ועד הנהלת הדר הכרמל: "[...] העירייה החדשה תהיה פחות נוחה בשבילנו [...] ובין הנציגים הערבים יהיו אלמנטים יותר קיצוניים [...]". בישיבה אחרת חוזקו דבריו של פרידלנד בדברים שאמר דוד הכהן, חבר מועצת העירייה: "[...] במחנה הערבים מתכוננים במרץ לבחירות [...] הם רוצים לסלק את 'המתונים' שלהם. הסכנה היא גדולה [...]". התוצאות שהתקבלו מן המפקד לא בישרו טובות. התברר כי עד סוף אוגוסט 1945 נמצאו 1,360 שמות של תושבים שטרם התאזרחו, ורק 449 מתוכם התייצבו לסידור ההתאזרחות. לאור זאת הוחלט לזרז את הפעולה. הידיעות על הפרסומים בעיתונות הערבית, שנטען בהם על יהודים רבים מחוסרי אזרחות, תרמו גם הם לזירוז פעולת ההתאזרחות. כרוזים הופצו ברחובות, ובאמצעותם נקראו התושבים שלא להזניח את זכותם לרכוש את האזרחות. ועד הקהילה הדגיש כי: "[...] ריבוי מספרם של יהודים אזרחים בארץ ישראל בכלל ובערים המעורבות בפרט - יסוד מוסד הוא לעתידנו הלאומי - המדיני ולמעמדנו הישובי-כלכלי [...]". בהתאם לנתוני ועדת ההתאזרחות התברר כי עד ל־10 בנובמבר 1946 הגישה הוועדה 1,752 בקשות להתאזרחות, שכללו 3,725 נפשות בערך. מתוכן אושרו 1,648 בקשות.

היערכות הוועדה היישובית לקראת הבחירות

הקמת ועדת הבחירות של העירייה האיצה את הוועדה היישובית להשלים את היערכותה. לקראת סוף אוקטובר 1946 התקיימה ישיבה שבה השתתף אברהם כלפון, סגן מזכיר העירייה ומשליחי הציבור הבולטים של הקהילה היהודית בחיפה בתקופת המנדט. כלפון דיווח על המתרחש בצד הערבי. הוא תיאר את ממדיה של התעמולה הערבית, שהטיפה, לדבריו, לשמור על אופייה הערבי של העיר, ושבעקבותיה באים ערבים רבים לסדר את מיסיהם. על פי נתוניו נמצאו 21,000 יהודים משלמי מיסים לעירייה, לעומת 16,000 אצל הערבים. אולם אליה וקוץ בה, לא היה ידוע לו כמה ממשלמי המיסים היהודים נמנו עם אזרחי הארץ. זאת ועוד, על פי הערכה שנמסרה בישיבה, יותר מ־1,000 איש שהחזיקו ברשותם בתי מסחר בחיפה התגוררו מחוץ לעיר, דבר שעלול היה למנוע מהם את אפשרות הבחירה. כלפון המליץ בפני הוועדה להתמקד בהקניית התאזרחות ובסידור ענייני המיסים.

מטבע הדברים תפס העיסוק בשאלת תשלום המיסים לעירייה חלק נכבד בתוכנית היערכות. אמנם היהודים ששילמו את מיסי העירייה היו רבים מן הערבים, אך חלקם, כאמור, לא היו צפויים לממש את זכות ההצבעה עקב היותם מחוסרי אזרחות ארץ-ישראלית. בנוסף לכך היה צריך להאיץ בתושבים שפיגרו בתשלום מיסיהם ולהעניק תמיכה כספית לאחרים - וכל זאת על מנת להגדיל את מספר בעלי זכות הבחירה. בחוצות העיר הופצו כרוזים שהפנו את תשומת לבם של התושבים היהודים לחשיבות הטמונה בתשלום המיסים. נוסח הכרוזים דמה במידת מה לנוסח הכרוזים שהופצו בצד הערבי. שימוש במוטיב הגורל חזר ונשנה בהם. בין היתר צוין: "אזרח חיפה - בידך גורל העיר", "גורל העירייה והעניינים הישוביים התלויים בה בידך". לאור התכונה הגדלה בצד הערבי הסתמן

הצורך להרחיב את הפעולה בקרב הציבור היהודי והוחלט להרחיב את סדרי ההיערכות בכל הנוגע לרישום בפנקס הבוחרים. שתי פעולות סומנו בנדון: (1) לערוך מפקד תושבים על מנת להתעדכן במידע הדרוש לצורך פעולת ההתאזרחות; (2) להביא לידיעת הציבור כי נפתחה לשכה מיוחדת ליד ועד הקהילה, ואליה יכולים התושבים היהודים לפנות בכל הקשור להקניית זכות הבחירה. הלשכה נועדה לרכז את הטיפול בהכנת רשימת הבוחרים, ומתוקף תפקידה זה לפעול ולאסוף מידע בנדון על המתרחש אצל הערבים.

שבתי לוי נואם בפני נשים על רקע רכס הכרמל [צולם 1945-1949; באדיבות מכון גוטליב שומאכר לחקר הנוכחות הנוצרית בארץ ישראל במאה ה־19. מתוך האוספים הדיגיטליים, ספריית יונס וסוראיה נזריאן, אוניברסיטת חיפה]

המפקד החל באמצע דצמבר 1946. הפוקדים תכננו לעבור בין כל משלמי המיסים היהודים בהתאם לרשימות שהתקבלו מן העירייה. עד אמצע ינואר 1947 נפקדו 7,938 משלמי מס, כמחצית ממספר הנפקדים. בהתאם לרישומי העירייה הגיע מספר משלמי המס היהודים לכדי 16,918. על אלה נוספו משלמי מס רכוש עבור קרקעות ועוד 3,000 איש שלא שילמו לעירייה את מיסיהם. כלפון, שנדרש להסביר כיצד זה לא שולמו מיסיהם של תושבים כה רבים, טען, בין היתר, כי חלק גדול מהם לא התגורר בחיפה. לקראת סוף פברואר התקרבה עבודת המפקד לסיומה והתקבלה התמונה הבאה: לעומת 21,191 משלמי מיסים יהודים שהיו רשומים בעירייה, נמצאה בידי עורכי המפקד רשימה שכללה, כאמור, 16,918 בעלי דירה ורכוש ועוד 745 בעלי קרקעות שכתובתם טרם נודעה, משמע 17,666 בסך הכול. על מנת להשוות נתון זה למספר שנמצא בידי העירייה נדרשו עורכי המפקד להגיע ל־3,528 תושבים נוספים, מהם אותרו עד אז 150 בלבד. אלא שמשלב זה לא נמצא התקציב הדרוש לסיום המפקד, שנועד להסתיים לפני 31 במארס, המועד שנקבע לסיום הרישום בפנקס הבוחרים. בקרב מנהיגות היישוב בחיפה ניכרה ההרגשה כי הטיפול בהכנת הבחירות מטעם ועדת הבחירות של העירייה התנהל בעצלתיים, ונוצרה תחושה שאין צורך להזדרז, שכן אין לצד היהודי עניין בהחשת הבחירות.

בתחילת ספטמבר 1947 פורסם תזכיר מפורט מטעם לשכת הבחירות של ועד הקהילה,

שהציג תחזית ריאלית למספר בעלי זכות הבחירה אצל הערבים ואצל היהודים. ברקע חיבור התזכיר היו הידיעות שהתקבלו על מספר הבקשות שהוגשו על ידי הערבים, 26,779 הצהרות. על בסיס הסטטיסטיקה הדמוגרפית של הממשלה מן השנים 1944-1945 שוער על סמך חישובי הרכב האוכלוסייה כי מספר בעלי זכות הבחירה אצל הערבים לא עלה על 16,381. לעומת זאת, מספר בעלי זכות הבחירה אצל היהודים על בסיס אותה סטטיסטיקה ועל יסוד נתוני המפקד הגיע ל-21,000 תושבים. ברם, העיתונות הערבית דאגה לפרסם אז באופן עקבי נתונים שהראו כי מספר בעלי זכות הבחירה אצל הערבים עלה בהרבה על מספר הבוחרים היהודים. לכאורה, אפוא, מבחינתה של העיתונות הערבית היתרון היה בידי הערבים, והיווה הוכחה לזכותם של ערביי חיפה לראשות העירייה. חוסר הבהירות באשר לאמיתות הנתונים על מספר בעלי זכות הבחירה בקרב היהודים והערבים מורה כי שני הצדדים פעלו מתוך מניעים מובהקים להפגין עליונות על הצד האחר, ככל הנראה גם על ידי הצגת נתונים לא מדויקים.

משעה שפרצה המלחמה בדצמבר 1947 נותרה מערכת הבחירות בקיפאון. בינואר 1948 קבעה הוראת המזכיר הראשי של ממשלת המנדט להשהות את הכנת הבחירות. כך נותרה ראשות העירייה בידי הצד היהודי גם במחצית השנייה של שנות הארבעים.

סיכום

גישת ראשי היישוב היהודי בחיפה לבחירות תאמה את העמדה שהתגבשה אצל הנהגת היישוב כלפי הערים המעורבות, שלא לקיים בהן בחירות לנוכח הדאגה מירידת אחוז בעלי זכות הבחירה בקרב היהודים. אולם משעה שנאלצו להתמודד בבחירות, נקטו בתעמולה דומה לזו של הצד הערבי תוך שימוש במוטיבים שנועדו להמחיש את חשיבות הבחירות הקרבות לגורל היישוב היהודי בעיר. מערכת בחירות זו, האחרונה שהתקיימה בתקופת המנדט, הפכה את חיפה למוקד תשומת הלב של הערבים והיהודים, ולא בכדי. חיפה הייתה לעיר המעורבת הגדולה היחידה שבה נועדו הבחירות להתקיים לאחר שבירושלים וביפו נמנע מלקיים אותן. מכאן ההסבר לתעמולה הפוליטית הרחבה שחיפה זכתה לה בשלהי תקופת המנדט. הבחירות הבליטו עוד יותר את החשיבות שייחסו שני הצדדים למעמדה של העיר כמרכיב של כוח והשפעה במאבק על ארץ-ישראל.

פרופ' תמיר גורן (tamir.goren@biu.ac.il) הוא מרצה במחלקה ללימודי ארץ-ישראל וארכיאולוגיה באוניברסיטת בר-אילן.

לעיון נוסף

גורן, ת. (2007). שאלת ראשות עיריית חיפה וההיערכות לקראת הבחירות המוניציפאליות בשלהי תקופת המנדט. *מדינה וחברה*, 6(1), 123-155.

גורן, ת. (2008). *שיתוף בצל עימות: ערבים ויהודים בשלטון המקומי בחיפה בתקופת המנדט הבריטי*. אוניברסיטת בר-אילן.

תעלומת הקבר הקדוש בין פסי הרכבת בחיפה

בספרו "אגדות ארץ-ישראל" משנת 1986, מביא זאב וילנאי 561 אגדות, מסורות ומימרות, קדומות וחדשות, שנשאבו מנופיה האנושיים והגאוגרפיים של ארצנו. בין שבע האגדות הקשורות לחיפה, מופיעה אגדה זו (מס' 698):

"בתחנת הרכבת המזרחית בחיפה, בין פסי-הברזל מונחת מצבה של קבר קדוש לערבים הנקרא בשם: אלמוג'היד - הלל המלחמה הקדושה, איג'הד בערבית. תושבי חיפה נהגו לבוא הנה להתפלל, לנדור את נדריהם ולהדליק עשיות שמן עליו. לפני שנים שלחה הממשלה התורכית לחיפה מהנדס שיכין תכנית לבנין מסילת-הברזל, היא המסילה מחיפה אל צמח ואל דמשק. לפי תכנית המהנדס היתה צריכה המסילה לעבור על קברו של קדוש-המלחמה. כבר בראשית העבודה ציווה המהנדס על אנשיו להרוס את הקבר ולהניח עליו את פסי הרכבת. תושבי חיפה הערבים מחו על חילול הקדוש הזה, אולם מחאתם לא הועילה.

אחרי סיום בנין המסילה התאספו בחיפה מושלי הארץ וגדוליה לחוג את חנוכת הרכבת. המהנדס הושיב את המוזמנים בקרון יפה והוא בראשם. לקול תרועת המון החוגגים הניעו בפעם הראשונה את הרכבת ממקומה. אחרי רגעים מעטים, כאשר עברה הרכבת על מקום קברו של קדוש-המלחמה, תקפה אותה רעידה חזקה וכמעט שנהפכה. הנוסעים נבהלו והביטו על המהנדס הנבוך ושאלוהו לפשר הדבר הזה. המהנדס לא ידע להשיב דבר. בדקו את המסילה וראו שכולה שלמה ונכונה. כאשר חזרה הרכבת על המקום הזה שנית, והנה שוב רעידה חזקה יותר מהראשונה. כעסו מנהלי הרכבת על המהנדס אשר לא הצליח במלאכתו.

חזר המהנדס אל ביתו עצוב ומדוכא ולא מצא מנוח לנפשו. ובלילה בחלומו הופיע אליו קדוש-המלחמה ואמר לו: דע לך: אני גרמתי לרעידת הרכבת, ואלמלא האנשים החפים מפשע שישבו אתך - הייתי הופך את הקרון להרגך. ולכן זכור תזכור: אם לא תסיר את מסילת-הברזל מעלי ותקים את מצבתי שוב, מרה תהיה אחריך! למחרת ציווה המהנדס על אנשיו להטות את מסילת-הברזל ממקום הקבר, ולהקים עליו מצבה חדשה. מאז עברה פה הרכבת בשלום."

חיפוש אחר מקורות האגדה

במשך שנים תהיתי מהו מקור אגדה זו. להלן אתאר מחקר המבוסס על ניתוח תצלומים כמקורות היסטוריים, ועל התאמה בין סימנים על מפות לעצמים בתצלומי אוויר, על מנת לדלות מידע היסטורי.

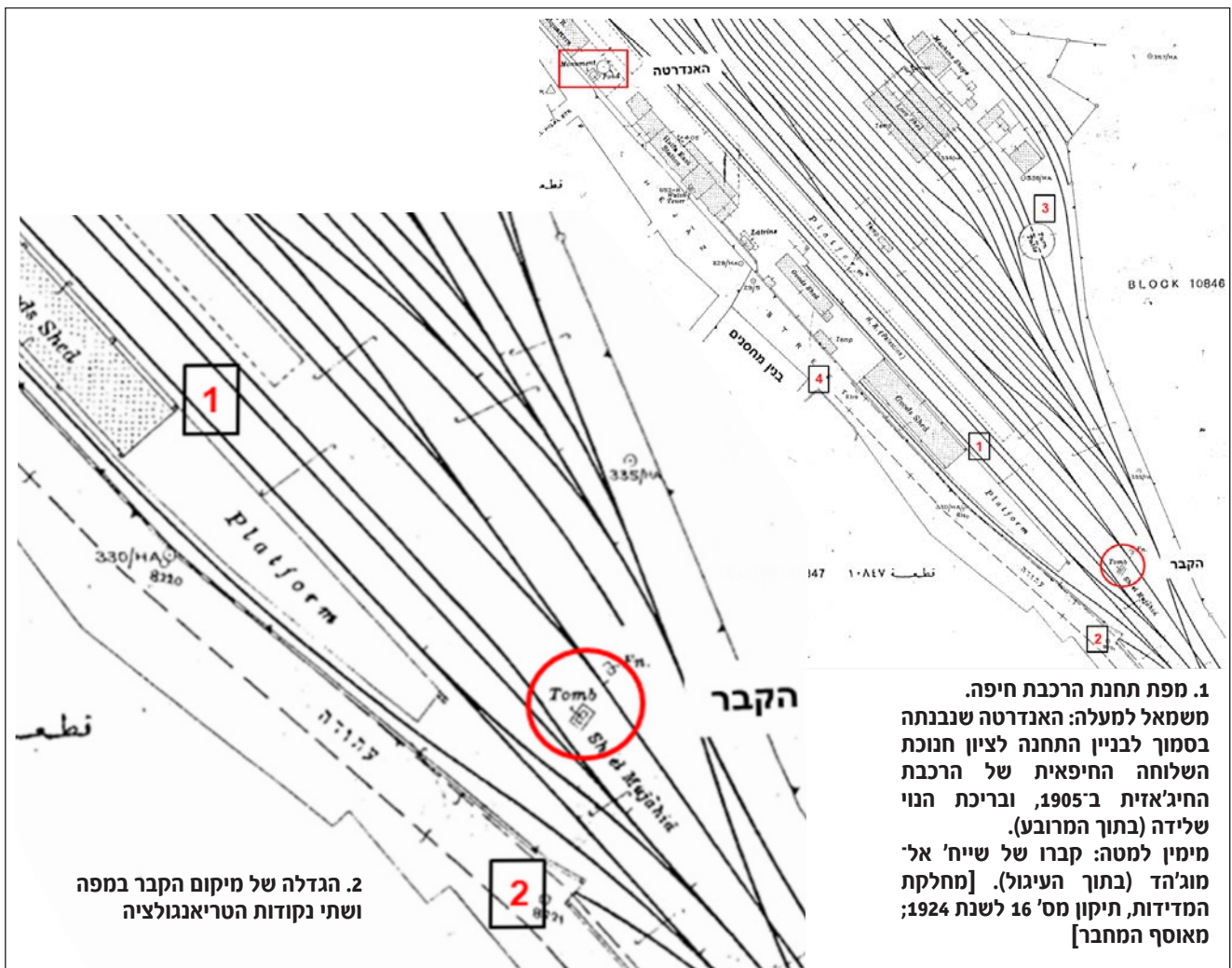
אמרו על זאב וילנאי שהתייחס לאגדות ארץ-ישראל "מן הים הכללי וטיפה משלי". לפיכך חשבתי שגם אגדה זו היא מעשייה מקומית "משופצת". אולם היות שזאב וילנאי חי בחיפה משנת 1906 והעיד בספרו ששמע את האגדה בילדותו, החלטתי לחפש את שורשיה: האם באמת היה קבר בין פסי הרכבת בתחנת חיפה?

בשיחה עם ההיסטוריון ד"ר שוקרי עראף ממעיליא (שב-1995 התמנה לחבר בוועדת השמות הממשלתית) על אתרי קדושים ערביים בארץ, נודע לי כי שמו הפרטי של שייח' אל-מוג'היד היה אחמד והוא היה מלוחמיו של סלאח-א-דין איובי; סלמן משרתו, נחשב על ידי רבים למגיד עתידות; כינויו של השייח' היה שייח' אל-קטר (הרכבת) בגלל מיקום קברו.

בסיורי בתחנת הרכבת "חיפה מזרח" (שעד 1937 נקראה תחנת "חיפה") בשנות ה-60 וה-70 של המאה שעברה, ליד מעבר חירם (כביש שחיבר בעבר את חוף שמן לדרך נצרת - מול הטחנות הגדולות) משך את עיני מבנה דמוי עמדת שמירה ("בודקה"), כי חלונותיו הצבועים תכלת פנו לארבע רוחות השמים, לרבות לכיוון הטחנות הגדולות, ולכן לא נראה ששימש את שומרי המסילה או את המעבר שם. לצד אחת מפינותיו היה גזע עבה של גפן, שכנראה נכרת לפני זמן רב. כששאלתי על אודות המבנה את האחראים למחסומי הרכבת שמשני צדי מעבר חירם, ענו לי שאינם יודעים, אבל מפעם לפעם באות אליו נשים ערביות, וקושרות פיסות בד לבנות סביב גזע הגפן.

המפה

שנים אחר כך הגיעה לידיי מפה של תחנת הרכבת (איור מס' 1). נראה כי המפה המקורית שסורטטה ב-1924, עודכנה מאוחר יותר, כי מופיעות בה תוספות בנייה מאוחרות שנוספו לבניין הראשי של התחנה, וכן המצבה בסביבת התחנה, לזכר פייסל הראשון, מלך עירק, שנפטר ב-1933 בשוויץ וגופתו עברה בחיפה בדרכה לעירק. לפיכך ייתכן שהמסילות המופיעות בה כוללות שינויים שנוצרו בין 1918 (סיום המלחמה בארץ ישראל) ל-1924 (שנת ההדפסה) או עד ל-1933, שבה הוכנסו שינויים במפה. במפה מופיע סימן לקבר (Tomb) ולידו הכתובת Sh. el Mujahid בין שתי המסילות שפונות לדרום מזרח - זו שמובילה לעכו וזו שמובילה לצמח (רכבת העמק). מיקום הקבר מתאים לחלוטין לאגדה.

מיקום בשיטת טריאנגולציה

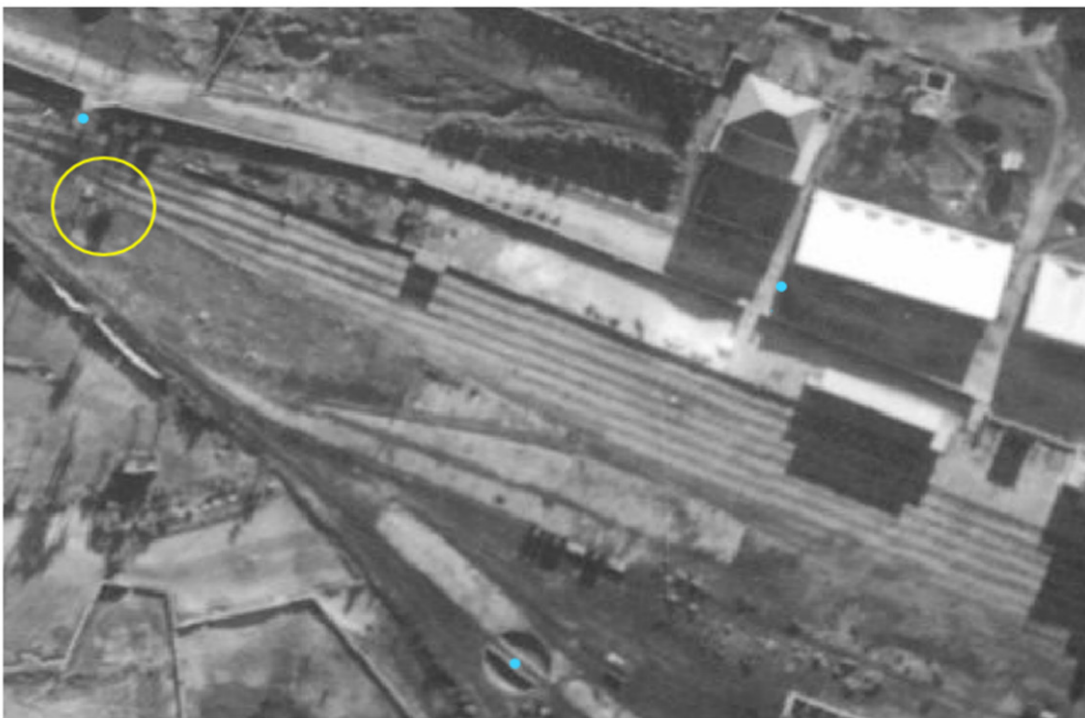
במקרה שלנו, טריאנגולציה היא שיטה למיקום נקודה על מפה או תמונה באמצעות מדידת מרחקה משתי נקודות ידועות או יותר. מרחק הקבר, שסומן במפה, ממספר נקודות ידועות שגם הן סומנו בה, ניתן למדידה על גבי המפה, ובהתאם לקנה המידה שלה גם בשטח ובצילומים. אולם תצלום אוויר אינו תמיד אנכי בדיוק כמו מפה. בתצלום אוויר אנכי, קל לאתר את הנקודה כשידועים הממדים של עצם מסוים המשמש כקנה מידה בתצלום; בתצלום אוויר שאינו אנכי, ניתן לספק רק פתרון מקורב ורק עבור נקודות שמרחקן מהמצלמה פחות או יותר זהה.

מפה יכולה לגלות הרבה כמקור היסטורי, אך יש לנתח אותה באופן המדויק ביותר האפשרי בהשוואה למקורות אחרים, כגון מפות אחרות, תצלומים וביחס למציאות בשטח כיום. שימוש בשיטת הטריאנגולציה (הרחבה בצד), שנקודותיה משמשות להשוואה עם מקורות אחרים, יסייע לזהות מרחקים מהנקודות לקבר, בהתאם לקנה המידה של המפה (1:2500). בניין מחסנים מצדה השני של דרך נצרת (כיום דרך חטיבת גולני) ישמש לתחילת המדידה, היות שפינתו הדרום-מזרחית נמצאת בערך במחצית המרחק שבין הקבר ובין האנדרטה (355 מ'). ארבע הנקודות שנבחרו (מסומנות במפה) הן: [1] פינתה של סכנת הסחורות הגדולה (Goods Shed), שאורכה 60 מ', ניצבת 96 מ' מהקבר; [2] פתח בגדר התחנה, שממוקם 31 מ' מהקבר; [3] המתקן העגול לסיבוב קטרים (Turn Table) שבינו ובין הקבר מפרידים 166 מ'; ו-[4] פינתו של בניין מחסנים, שאורכו 53 מ' (הנתון אומת בשטח: 52.7 מ'), והיא נמצאת 181 מ' מהקבר.

תצלומי האוויר

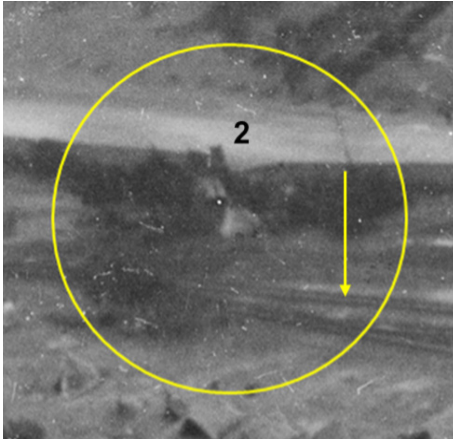
בהיעדר תצלומי קרקע, נשתמש בתצלומי אוויר של אזור התחנה מאותה תקופה. תחום הצילום מהאוויר התפתח עם עולם התעופה: צילום האוויר הראשון בוצע מכדור פורח ב־1858, וב־1908 צולמה הקרקע לראשונה ממטוס. במלחמת העולם הראשונה השתמשו הצבאות השונים במטוסים למיפוי שטחים שלא הכירו, וצילמו במיוחד קווי ביצורים, מחנות, שדות נחיתה, סוללות תותחים, דרכים וגשרים, מסילות ברזל ותחנות רכבת שהיו חשובות להעברת כוחות וציוד; בארץ־ישראל השתמשו הבריטים והגרמנים בתצלומי אוויר, שפותחו עוד באותו יום, למטרות מודיעין טקטי. בעיקר שתי טייסות עסקו בצילום אווירי: הטייסת הבווארית 304 שבסיסה היה ליד קיבוץ מרחביה, והטייסת האוסטרלית שפעלה ליד ג'וליס ואחר כך מרמלה.

כדי לאתר מצבה מוסלמית הממוקמת בין פסי רכבת בתחנת חיפה, יש לחפש בתצלומי אוויר מראשית המאה ה־20 שצולמו על ידי אחת משתי הטייסות הללו.

3. החלק הרלוונטי מתצלום אוויר מעט אנכי, שבוצע על ידי הטייסת הבווארית B304 ביום 20.01.1918 [אוסף מוזיאון הרכבת, חיפה]

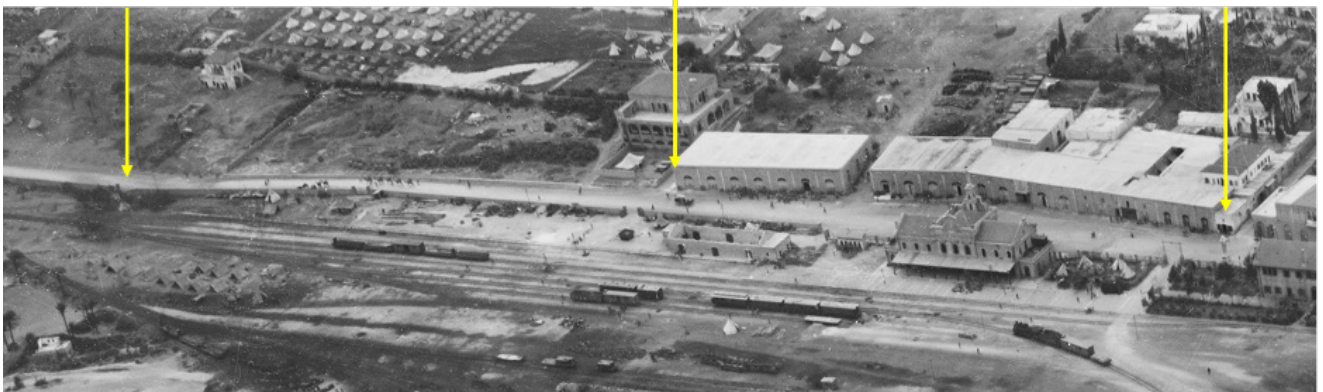
בתצלום האוויר הראשון (איור מס' 3) שבוצע על ידי הטייסת הבווארית B304 ביום 20.01.1918, מסומנות בכחול נקודות טריאנגולציה שבאמצעותן נמקם את הקבר: תחתית בניין מחסנים, מתקן סיבוב הקטרים והפתח בגדר. ניתוח התמונה לפי שלוש הנקודות, שנבחרו להיות קרובות לקרקע בשל הצל הארוך, אינו מתכנס לנקודה אחת אלא לשלוש נקודות המסומנות בעיגול ובו משטח מלבני קטן עם צל. היות שהמשטח ממוקם צפונית-מזרחית לשלוש מסילות, בדומה למיקומו של הקבר במפה, אפשר להניח שהמשטח הוא מבנה הקבר.

6. האזור שבו אמור להימצא הקבר לפי שיקולי מרחקים מהמפה ועל סמך תצלום האוויר [הגדלה מסריקה ספרתית בהפרדה מרבית (1200DPI) של לוח הצילום המקורי של איור מס' 4; נרכשה ממוזיאון המלחמה בקנברה, אוסטרליה]

4. אזור החוף ותחנת הרכבת בתצלום אוויר שאינו אנכי B03540, שצילמה הטייסת האוסטרלית הראשונה במלחמת העולם הראשונה ביום 10.11.1918 [אתר האינטרנט של מוזיאון המלחמה בקנברה, אוסטרליה; זמין להעתקה בהפרדה בינונית]

5. האזור שבין האנדרטה (החץ הימני) ובין האזור שבו אמור להימצא הקבר [הגדלה מסריקה ספרתית בהפרדה מרבית (1200DPI) של לוח הצילום המקורי של איור מס' 4; נרכשה ממוזיאון המלחמה בקנברה, אוסטרליה]

בתצלום האוויר השני (איורים 4-6), שצילמה הטייסת האוסטרלית הראשונה במלחמת העולם הראשונה ביום 10.11.1918, נראים שלושה חיצים. לפי המפה, פינתו הדרום-מזרחית של בניין המחסנים (החץ המרכזי) נמצאת בערך במחצית המרחק שבין הקבר ובין האנדרטה (החץ הימני), ולכן הקבר אמור להימצא בערך במיקום של החץ השמאלי. באיור מס' 6 (הגדלת התצלום) מסומן בחץ כתם בהיר שבין פסי הרכבת הקרובים אלינו, וזהו כנראה הקבר. הכתם הבהיר הגדול שבמרכז העיגול אינו הקבר; ייתכן שזה אוהל משמר שליד הפתח בגדר (נקודת טריאנגולציה מס' 2).

8. הגדלה של איור מס' 7 עם סימון נקודת טריאנגולציה מס' 2 (הפתח בגדר)

7. החלק הרלוונטי מתצלום אוויר אנכי של אזור התחנה (גוש 10845) משנת 1959 ובו נראית סככת הסחורות הגדולה עם שתי נקודות הטריאנגולציה [נרכש מהמרכז למיפוי ישראל (מפ"י)]

בתצלום האוויר השלישי (איור מס' 7) ניתן לזהות את הפינה של סככת הסחורות הגדולה (נקודה 1) ואת הפתח בגדר התחנה (נקודה 2), שתיהן נקודות טריאנגולציה. על בסיס המרחקים במפה ואורך המחסן (60 מ'), ניתן לאתר בתצלום נקודה חלשה עם צלילית, בערך במרחקים שחושבו לעיל (מרכז העיגול באיור מס' 8). אמנם מיקום הנקודה מתאים לפריסת מסילות הרכבת במפה (איור מס' 2) ולנראה בהגדלת תצלום האוויר השני (איור מס' 6), אך קשה לגלות מבנה מצבה בגודל 1x2 מ' בתצלום מגובה 1,720 מ' שנועד להקיף שטח של כ-1.5 קמ"ר. הנקודה מופיעה גם בתצלומי אוויר מהשנים 1969 ו-1970, אך רמת הבהירות הנמוכה מקשה לקבוע אם נקודה זו היא אכן מצבת הקבר הקדוש מהאגדה.

צילום של הקבר

ככל הנראה, אין צילום של מצבת הקבר או סביבתה. עם זאת בספרו של יהודה לבנוני - מ"חמורו של הסולטן" ל"רכבת העמק" - מופיע תצלום של קבר קדוש תחת הגשר של כביש 22 / נתיבי המפרץ ליד רחוב חירם (איור מס' 9), ונכתב כי זהו **כנראה** קברו של שייח' אל-מוג'היד (עמ' 264).

9. קבר מוסלמי מתחת לגשר בכביש 22 [מתוך ספרו של יהודה לבנוני]

קיימת השערה שהקבר הועתק ממקומו המקורי שבין המסילות למקום זה על ידי רשויות הווקף המוסלמי. אין סימוכין לכך, במיוחד כשבתצלום, צמודה המצבה לגזע של

אקליפטוס מבוגר וגדול ממדים, שנכרת בעת סלילת הכביש. קשה להאמין שקבר מוסלמי היה נכרה בשליש האחרון של המאה שעברה בצמוד לגזע אקליפטוס גדול. אך הבעיה העיקרית בהשערה זו, היא שהמצבה שבתצלום נמצאת במרחק של כ־200 מ' ממיקום המצבה המקורית המופיעה במפה.

10. אזור תחנת הרכבת מתוך הפתח בגדר (נקודת טריאנגולציה מס' 2) [צילום: אהרון גזית, בסביבות 1960]

נראה כי הקבר הקדוש הוא חמקמק ו"אינו אוהב להצטלם", כי בתמונה נוספת של האזור (איור מס' 10), נראה משמאל לבקתה, במרחק זוויתי ששווה לזה של רוחב הבקתה, עמוד טלגרף. נקודה לבנה מטושטשת משיקה לו משמאלו, ליד הפסים שעליהם עברה הרכבת. לפי איור מס' 8, זה הכיוון של מצבת הקבר, אך קשה לומר שזו היא המצבה.

סיכומו של דבר, אין בידינו תמונה של הקבר הקדוש, אבל ניתן להסיק את מיקומו המקורי. כיום, הוא אינו נמצא בשטח תחנת הרכבת "חיפה מזרח". כדי לשפוך אור על הנושא, יש לאתר תמונות ממצבת הקבר הקדוש ומסביבתה, וכך אפשר יהיה להעניק סימוכין ראוי לאגדה שהביא זאב וילנאי.

ד"ר אדם דביר (addevir@gmail.com) הוא פיזיקאי העוסק בחקר האטמוספירה ומעבר קרינה בה. השתתף בתכנון ובניית הציוד במעבורת קולומביה - ציוד שהפעיל אילן רמון ז"ל בטיסתה האחרונה של המעבורת. עיסוקיו האחרים הם נומיסמטיקה (חקר איסוף הכסף ועברו ההיסטורי), ארכיאולוגיה וחקר ההיסטוריה של חיפה ושכונותיה.

תודה לחן מלינג, מנכ"ל מוזיאון הרכבת, ולגמלאי הרכבת, שניסו להשיג עבורי סיפורים ותצלומים מאזור תחנת הרכבת; לאהרון גזית, להיסטוריון ד"ר שוקרי עראף ממעיליא, למוזיאון המלחמה בקנברה, לב"ז קידר ואבינועם דנין על ספרם "חישה מרחוק", ובמיוחד ליהודה לבנוני ז"ל שספרו היה נר לרגליי בהכנת המאמר.

צפורה בן-גוריון: האחות הראשונה של קופת-חולים על הכרמל

"באנו הנה לתת כמה שרק אפשר בלי לקבל פיצוי. גם לא היה ממי לדרוש. תמיד ראינו לפנינו את החזון, כי ראינו בפניה ההיסטורית הזו מקום יחיד שיהודי יכול לחיות בו ולהיות מאושר בתור יהודי. מאושר היה האדם שעבד ושירת את זולתו."
צפורה בן-גוריון בחגיגת יום הולדתה ה-75

צפורה (פייגלה) גרין נולדה ב־5.2.1890 (ט"ו בשבט תר"ן) בפלונסק, פולין, הבת הצעירה של שיינדל ואביגדור גרין ואחותם של אברהם, מיכאל (מכל), רבקה ודוד. אמה נפטרה בילדותה, לאחר לידת בנה ה־11 שנפטר סמוך ללידתו, כמו שישה תינוקות קודמים שילדה. אביגדור גרין היה חבר בתנועת חובבי ציון וב־1897, אחרי הקונגרס הציוני הראשון, החל לפעול בתנועה הציונית. הוא הנחיל לילדיו את אהבת ארץ-ישראל, וכשגדלו הפך ביתו למרכז לנוער הציוני. צפורה, שגדלה באווירה זו, חלמה בנעוריה לעלות לארץ-ישראל. אחיה, דוד, שהיה קרוב אליה מכל האחים בגילו וברוחו, ועלה ב־1906 לארץ-ישראל, התנגד ויעץ לה לדחות את העלייה ולרכוש מקצוע שממנו תתפרנס בעתיד. במקום לנסוע לארץ-ישראל יצאה ב־1912 לברלין ללמוד בסמינר פסטלוצי פרובל האוס (Pestalozzi-Fröbel Haus) להכשרת גננות ומורות, שהיה בעל שם עולמי. במהלך לימודיה פגשה במשה קוריטני, סטודנט לרפואה, ועם סיום לימודיו ב־1914 נישאו.

לאחר נישואיהם עברו צפורה ומשה לרוסיה, ליליסבטגארד (כיום קרופניצקי, אוקראינה), שם התמנה משה לרופא ממשלתי מחוזי. הודות למומחיותו (כירורג גניקולוג) ניהל את בית-החולים הממשלתי בעיר, והכשיר את אשתו לתפקיד אחות מעשית. גם לאחר מיסוד מקצוע הסיעוד, במחצית השנייה של המאה ה־19, המשיכו אחיות רבות לרכוש את המקצוע, כששימשו כשוליות לצד הרופאים. ביליסבטגארד נולדו בניהם של צפורה ומשה: אריה ב־1916 ועמנואל ב־1919. ב־12.2.1920 נרצח ד"ר קוריטני בידי רופא עמית רוסי במהלך משחק שחמט בבית שכנו. בקטרילוג, ידיד של אביה שהתגורר בעיר, הסכים ללמד אותה קורס מזורז ביסודות המקצוע, ואף העניק לה תעודה. כך רכשה צפורה כלים בסיסיים מבעלה ומידיד המשפחה שהכשירו אותה להיות אחות וחובשת.

צפורה ומשה קוריטני, ברלין 1912
[באדיבות חגי בן-גוריון]

בגלל הקושי לקיים את משפחתה חזרה צפורה לפלונסק, ועבדה כאחות בבית-החולים היהודי צ'יסטה (Czyste) בוורשה הסמוכה. המנתח הראשי של בית החולים, ד"ר אהרון סולובייצ'יק, קיבל אותה כאחות ראשית. רופא זה נהג לומר לחוליו: "אם יש לך מלחמה עם מלאך המוות - אצבעותיה של פייגלה יצילוך".

ב־1922 פנתה צפורה לאחיה, דוד בן-גוריון, שהיה בתקופה זו מזכיר ההסתדרות הכללית ואחד המנהיגים הבולטים של היישוב היהודי בארץ-ישראל, וביקשה את עזרתו בהשגת אישור עלייה. הפעם נעתר לבקשתה וב־8.8.1922 כתב לה:
"פייגלה מחמדי,

את מכתבך האחרון מ־19.6 קיבלתי... יודע אני את סבלך ברוסיה טלטולי וענני דרכך וקושי חייך עכשיו בפלונסק... אבל אל תפלי ברוחך, פייגלה, יש שילומים וגמול בעבודה, ועוד

המקורות המלאים לציטוטים במאמר
שמורים וזמינים אצל המחבר.

נכון לך יום עבודה גדול פה, בארצנו. אני מאמין שבקרוב נתראה ויחד נסע בחזרה הנה.
נשיקות לילדיך.

דוד"

לבקשת אחותו שלח לה ולבנה אריה אשרות עליה (סרטיפיקטים). את שמותיהם שינה במסמכים לצפורה בת־גוריון ולאריה בן־גוריון, כדי שיוכל להביאם ארצה כבני משפחתו, וב־3.5.1923 הם הגיעו באונייה 'קורינתיה' לנמל יפו. בנה הצעיר, עמנואל, נשאר בפלונסק אצל סבו. בן־גוריון לא שלח לו סרטיפיקט, כיוון שלא ידע את שמו.

צפורה ובניה אריה ועמנואל
[באדיבות חגי בן־גוריון]

בסיועו של יצחק קניבסקי (לימים קנב), שהיה מראשי קופת־חולים כללית, החלה צפורה לעבוד כאחות בסניף הראשון של קופת־חולים בתל־אביב, שהוקם ב־1922 וכלל שני צריפים בחולות שברחוב מזא"ה, שנמסרו לקופת־חולים על ידי ההנהלה הציונית. צריף אחד שימש למרפאה והשני לחדר חולים. כך תיאר את המרפאה ד"ר יוסף מאיר, המנהל הכללי של קופת־חולים בשנים 1929-1948: "תל־אביב - ספק עיר ספק מושבה גדולה: חציה חול וחציה בתים נמוכים. על אחת מגבעות החול - צריף: מרפאת קופת־חולים. הצריף מחולק תאים תאים על ידי מחיצות דקות או מסך פקיד ליד קופסא - והרי קופה, רופא ושפופרת בידו. חובשת ומזרק בידה...". התואר "אחות", "אחות רחמנייה" או "חובשת" הוענק לכל אישה שעסקה בעבודה סיעודית או בעזרה לרופא, מבלי שנשאלה כלל מה המסגרות שבהן הוכשרה לכך או לתוקף הרישוי שהיה ברשותה, וכך הייתה צפורה יכולה לעבוד כחובשת או כאחות ללא הכשרה פורמלית וללא רישיון רשמי.

בהקדמה לספר זיכרון לאחות שרה לישנסקי שפרסם מרכז קופת־חולים כללית ב־1957, נכתב: "בימים ההם, התלבטו הפועלים בבידודותם, וחבלי הקליטה בתנאי מצוק הירבו חלאים, ורעיון הרפואה הציבורית היה עדיין בבחינת חזון רחוק - הבהיק פועלן של האחיות־החובשות. הן לא צמצמו את עצמן בחיבוש פצעים ובסעד לחולים על ערש דווי. תוך דביקות בחזון יצירת עם עובד נתערו בחיי החלוצים־הבונים להיות להן אחיות־לגורל ולהתנסות בניסיונותיהם ולמסוך בהם אמונה ותקווה לבאות...". בספר כתב שמעון קושניר: "באשר הלכנו בנדודינו, ממושבה למושבה ובנקודות כיבוש חדשות, נתגלתה האחות הדואגת לחבוש פצעינו, הביאה עזרה ראשונה, עודדה וחיזקה את רוחנו...". במלאת לצפורה 75 שנים התאספו בדירתה בניה ונכדיה לברכה. בהזדמנות זו סיפרה בין השאר על עבודתה הראשונה בתל־אביב:

"כל המרפאה הייתה שולחן אחד קטן עם כמה צנצנות ובקבוקים. בקיץ היה השולחן עומד מחוץ לדלת הצריף, כי לא רצינו מגע עם החולים שיש להם חום. במקרים שהיה יורד גשם חזק, על יד הדלת הייתי פותחת מטרייה. בידי האחת החזקתי את המטרייה וביד השנייה חבשתי את הפצע. במקרים יותר קשים היה החולה מחזיק את המטרייה... האווירה הייתה טובה ונעימה - לא היה שום "דיסטנס" בין החולה, הרופא והאחות. החברות הייתה הדדית, גלויה, נפשית, נבעה מרצון טוב, התמסרות ואהבה, רצון כביר לעזור לחולה, להעמידו שנית על רגליו, להחזיר אותו לעבודה, וכזה היה האידיאל שלי - לעבוד ולעזור".

כעבור שנה מרכז קופת־חולים שלח את צפורה לפתוח מרפאה בקלנדיה (עטרות) לפועלים שסללו עבור הבריטים את שדה התעופה ואת כביש הגישה אליו. היא ניהלה את המרפאה בעצמה ללא רופא. כך כתבה בזיכרונותיה:

"העבודה במרפאה הייתה די מרובה - יהודים וערבים כאחד היו מבקרים בה והיחס היה שווה לכולם... העבודה הייתה פרימיטיבית, אבל קדושה, ורק הודות להתמסרות נפש ולתשומת לב מיידית הבריאו אנשים וחזרו לעבודה. ואכן הייתה האחות באותו זמן 'המצילה' - הנפש החיה בשביל החולה".

לאחר כשנה הסתיימה סלילת הכביש בקלנדיה, ומרכז קופת־חולים החליט לשלוח את צפורה לכפר גלעדי.

דוד בן־גוריון כתב לה: "ההצעה לשלוח אותך לטרנסילבניה לא מוצאת חן בעיני. האנשים האלה הם לא מהאלמנטים שלנו, ואיני יודע אם תרגישי את עצמך טוב ביניהם... אם אפשר יותר טוב שישלחו אותך לקבוצה שלנו, כמו לעין חרוד...".

צפורה עצרה בחיפה ב־1924 בדרכה צפונה, לפגישה עם חברי מרכז קופת־חולים כללית, שדנו בפתיחת מרפאה ראשונה בהר הכרמל, היות ש'סולל־בונה' סללה כביש ממרכז הכרמל לשכונה החדשה - אחוזת הרברט סמואל - ועלה צורך לשרת את הפועלים. לצפורה הוצע להישאר בחיפה ולפתוח את המרפאה, באזור מרכז הכרמל. בחיפה של תחילת שנות ה־20 של המאה העשרים חיו כ־25,000 תושבים, רק כרבע מהם יהודים. רוב התושבים התרכזו בעיר התחתית ואילו על הכרמל היו תושבים בודדים באזור מרכז הכרמל, רובם טמפלרים ויהודים ספורים. מרפאת קופת־חולים כללית היחידה פעלה מ־1923 וכונתה "על המדרגות", היות ששכנה בשביל המדרגות שבין הדר הכרמל לוואדי ניסנאס.

צפורה מצאה מקום מתאים במבנים של חוות־איימן בסמוך למרכז הכרמל (שדרות הצבי כיום). כריסטיאן איימן, איש המושבה הגרמנית, הקים את החווה בסוף המאה ה־19 על קרקע שרכש פרידריך קלר, סגן הקונסול הגרמני בחיפה. בחווה שכנו בית המגורים של משפחת איימן ומבנים נוספים שחלקם שימשו כבתי הארחה, אורוות סוסים ומחסנים. בחווה גידלו תוצרת חקלאית שסיפקה את צורכי המשפחה ואת צורכי בתי המלון הגרמניים בחיפה. כאן מצאה צפורה מקום מתאים לחדרי טיפולים, לצד דירת משפחתה. היא מספרת בזיכרונותיה:

"מצאנו דירה בעליית־גג של בית ערבי [קרוב לוואדי טמפלרי - א"ג] ישן שעמד בחצר גדולה. ה'שכן' הקרוב ביותר היו רפת ואורווה שנמצאו בבניין אבנים בחצר. תיקנו קצת את החדרים ניקינו וסיידנו. הבניין שימש לי ולבני. במקום הרפת שבחצר - קמה מרפאה מסודרת ונקייה שנעים היה להיכנס לתוכה, ושוב הייתי אני לבדי צריכה לדאוג לניקיון ולכביסת התחבושות ויתר הדברים... השולחן הגדול שימש לא רק לתחבושות או זריקות או בדיקות עיניים, אלא אף להעמדת בדיקות שתן וצואה, ונוסף לכך שפופרות וזכוכיות לבדיקות דם למלריה. העזרה שהוגשה לא הצטמצמה רק בחברי קופת־חולים. הצטרפתי להגיש עזרה גם לכל תושבי הר הכרמל של אותם הימים, וכל פצינט לא חבר היה צריך לשלם עבור כל ביקור והגשת עזרה... לאור הנר הקטן הייתי נותנת זריקת כינין ובמקום מים רחצתי את הידיים בספירט, כי הוא היה המצרף הזול

ביותר, והוא שהציל אותי מכל הידבקויות... העבודה הייתה קשה ומאומצת. לא היה לי לא יום ולא לילה, אבל ליד השולחן לא הרגישו בכך החולים. הייתי כולי נתונה לעבודה, אהבתי את שולחן העבודה... ויותר מכל - את החולים. למענם הייתי מוכנה לכל מאמץ."

מזיכרונותיו של אריה, בנה של צפורה, על תקופה זו בחייו: "הכרמל הוא בעצם הפגישה החווייתית עם הנוף הארצישראלי... למדתי אז בבית הספר העממי, ומוכן שכבישים לא היו ואוטובוסים לא היו... אמא ואני היינו יורדים ברגל בשביל האחד המפורסם שהיה בכרמל... אני מפקפק אם היו אז עשרים בתים על הכרמל... מגרשי משחקים לא חסרו לנו כי כל הכרמל היה אז מגרש משחקים גדול..."

המשפחה התאחדה ב־12.7.1925 כשאביגדור גרין עלה לארץ באונייה 'אסיה' עם אשתו השנייה, צביה סביסטובסקי, ועם עמנואל, בנה הצעיר של צפורה. באותו יום דוד בן־גוריון כתב ביומנו: "בצהרים באה האנייה 'אסיה' בא אבא... עמנואל לא הכיר את אמא [שלו - א"ג]. עלינו לפנות ערב על הכרמל לבית צפורה". עם הצטרפותו של עמנואל למשפחתו, שונה רשמית שם המשפחה לבן־גוריון. אביגדור ורעייתו השתקעו בחיפה. בשנותיו האחרונות התגורר בביתהן של שתי בנותיו, צפורה בחיפה ורבקה בתל־אביב.

צוות העובדים בקופת־חולים ברחוב החלוץ. צפורה בשורה האמצעית במקום השני מימין. [מאוסף המחבר; צלם לא ידוע]

לאחר סיום סלילת הכביש לאחווה פחתה העבודה במרפאה על הכרמל, וצפורה חילקה את זמנה בינה ובין מרפאת "על המדרגות", שהייתה המרפאה הראשונה של קופת־חולים כללית בחיפה. מרפאה זו - שני חדרים עם טרקלין בבית ערבי קטן - נפתחה "בדירה הקודמת של המשרד לעבודות ציבוריות" ונוהלה על ידי ד"ר יצחק גליקר, הרופא הראשון של קופת־חולים בחיפה. היו בה מחלקות למחלות פנימיות, למחלות ילדים, למחלות עור ולמחלות אף־אוזן־גרן. צפורה כותבת:

"הפרסונל של המרפאה מנה חמישה אנשים. בתור מנהל ופקיד - החבר רזניק, רוקח - פורמן, רופא - ד"ר גליקר, אחות אחת ועובדת בניקיון - מרים שוסטק... אוטובוסים לא היו בזמן הצורך. על פי רוב הגעתי רגלי מהר הכרמל העירה ומהעיר להדר הכרמל. הייתי בריאה, חזקה וגם צעירה וזה לא היה מכשול בחיי. הלכתי באותו הטמפו של האוטו: 10 דקות לרדת ו־20 דקות לעלות דרך הסלעים. פחד מפני הערבים לא היה..."

בשלב מסוים הפסיקה את עבודתה במרפאה על הכרמל, עבדה רק במרפאה "על המדרגות" ועברה להתגורר עם בניה בדירה ששכרה מערבי בעיר התחתית. לאחר שנפתחה מרפאת קופת-חולים כללית ברחוב החלוץ, באפריל 1932, עברה צפורה לעבוד בה. ב־1927 צפורה נישאה לאריה (לובה) פרידמן, יליד 1884. מילדותו הצטיין בקול טנור ערב ובתפיסה מוזיקלית, ונסע ללמוד מוזיקה בסנט פטרבורג, בקונסרבטוריון הממלכתי. ב־1915 צירף לשם משפחתו, פרידמן, את שם הבמה "לבוב". נישא לשרה, ובנובמבר 1917 נולדה בתו רות.

באביב 1921 עלה לארץ-ישראל, ועם הגעתו החל לפתח בה את שדה המוזיקה. עם גירושיו משרה השתקע ביולי 1924 בחיפה, ובסוף אותה שנה נמנה עם מייסדי בית הספר למוזיקה (לימים המכון למוזיקה) בעיר. פרידמן-לבוב פעל במכון במשך שלושים שנה, שבהן שימש כמורה וכסגן המנהלת. פרט להוראת זמרה ופיתוח קול במכון למוזיקה, לימד במשך עשרים וחמש שנה זמרה בבתי ספר יסודיים ותיכונים רבים בחיפה, ניצח על מקהלות בתי ספר, על מקהלות עממיות בעיר ועל קבוצות זמר בחיפה, ואף הופיע במופעים מיוחדים, בקונצרטים סימפוניים ובאירועים שונים.

צפורה ובניה עברו להתגורר יחד עם אריה ובתו רות, ברחוב ארלוזורוב 26 בחיפה. ביתם היה מוקד של פעילות מוזיקלית ומקום כינוס לחוג שוחרי המוזיקה בעיר. בתו של אריה ובניה של צפורה עברו ללמוד בבית הספר הריאלי. העובדה שלימד בבית הספר הקנתה לילדיו הנחה משמעותית בשכר הלימוד. רות ואריה סיימו באותו מחזור של בית הספר ועמנואל סיים את לימודיו שנה אחריהם. ב־1950 בתום 25 שנות הוראה, פרש אריה לגמלאות מהוראה בבתי ספר, אך המשיך לפעול כמורה לזמרה, כחבר הנהלת המכון למוזיקה, כזמר וכיו"ר אגודת האמנים והמורים למוזיקה בחיפה. ב־1954 חלה במחלת לב, וב־06.02.1955 נפטר בביתו שבחיפה.

לאורך כל חייהם בארץ היה הקשר בין צפורה לאחיה דוד בן-גוריון חם וקרוב. הוא לקח חלק בכל שמחותיה ונהג לבקרה בביתה בכל פעם שהזדמן לחיפה, במיוחד בתקופה שבה אביו התגורר עמה. היא הייתה מבקרת אותו בתל-אביב, אך לשדה בוקר לא הגיעה. "זה חם מדי בשבילי", אמרה.

צפורה עבדה כאחות וכמרכזת אחיות בקופת-חולים בחיפה במשך 24 שנים, בעיקר במרפאת 'החלוץ', עד פרישתה ב־1946. מאז התמסרה לפעילות התנדבותית ב'ארגון אמהות עובדות' שהוקם ב־1929, ובמוסד 'אמנה' בנווה שאנן, שהייתה ממייסדיו וסייעה באיסוף כספים לתחזוקת בתי הילדים שלו. צפורה הייתה פעילה במפא"י וייצגה את המפלגה בקונגרס הציוני, התרועעה עם השמנה והסולתה של העיר חיפה וסייעה לקליטתן של עולות חדשות ולהסתגלותן לחיים בישראל.

בשנותיה האחרונות הפצירו בה בני משפחתה להרפות מפעילותה הציבורית ולנוח, אך היא הגיבה בתוקף: "כל עוד רגליי נושאות אותי, כל עוד נשמתי באפי - אפעל למען הזולת. ברגע שאנוח - סימן הוא שאין בי ולי ערך, ואז ניטל טעמם של חיי".

צפורה נשאה בשני שמות משפחה עבריים: בת-גוריון ובן-גוריון. כשנשאלה לפרש שני שמות המשפחה, השיבה: "כאשר עליתי ארצה [תחת השם בת-גוריון - א"ג] אמר לי דוד שלא יתכן שבמשפחה שלנו יהיו שני שמות. אמרתי בסדר - אהיה גם אני בן-גוריון.

אבל כאשר התחלתי לעבוד כאחות מוסמכת בקופת-חולים אמרו לי הרופאים: מה זה בן-גוריון? את בת-גוריון! מאז אני בת-גוריון."

משפחת בן-גוריון - צפורה עומדת מימין, לפניו יושב אריה פרידמן ולמרגלותיו בתו רות, בניה של צפורה יושבים מימין. בצד שמאל יושב דוד בן-גוריון. [באדיבות חגי בן-גוריון]

צפורה נפטרה בגיל 75, ב־כ' בתמוז תשכ"ה (8.7.1965), ונקברה בבית השיטה, קיבוץ של בנה הבכור אריה. על מצבת קברה חקוקות המילים **"ידיה הרעיפו מזור"**. עמנואל ואריה, שנפטרו ב־1982 וב־1998, נקברו ליד אמם.

במלאת שנה למותה כתבה עליה אחות מחיפה בעיתון דבר: *"היא היתה אז כתובת יחידה לעזרה רפואית בכל אזור הכרמל לתושבים שהיו פזורים על פני שטח עצום, ללא כבישים, ללא תחבורה, ללא מאור... זכתה צפורה בן-גוריון להיות אחת החלוצות בשדה החובשות בארץ. עשרים וארבע שנים הגישה עזרה לאלפי פועלים, יהודים וערבים, עשתה למען האם העובדת וילדיה, וביתה ולבה היו תמיד פתוחים לעזרה ולעצה לעולה החדש".* למרות תלאות חייה הקשים, צפורה לא ויתרה, רכשה מקצוע בדרך לא דרך, דבקה בעזרה לזולת ובאמונה בסיוע לזולת כדרך להגשמה הציונית. בכל מקום שעבדה בו במקצוע הסיעוד בעיר ובספר, הפגינה גישה פעילה, יוזמת ומחויבת. צפורה בן-גוריון לא הייתה רק אחותו של דוד בן-גוריון, אלא דמות העומדת בפני עצמה. תיאור קורות חייה מציב אותה כמודל לאחות החלוצה בארץ ישראל.

פרופ' אבישי גולץ (avishaygolz@gmail.com) כיהן כיושב ראש החברה הישראלית לתולדות הרפואה, וכתב שלושה ספרים בנושא: **"רפואת אף-אוזן-גרון בארץ 1911-1948"** (2009), **"בתי חולים פרטיים בארץ ישראל" (2014)** ו**"ד"ר פוחובסקי ובית החולים גלעד" (2022)** - שלושתם בהוצאת איתי בחור, המתמחה בספרי היסטוריה של הרפואה. פרופ' גולץ ניהל את מחלקת אף-אוזן-גרון, ניתוחי ראש צוואר בקריה הרפואית רמב"ם.

תודה לחגי בן-גוריון, נכדה של צפורה בן-גוריון ובנו של אריה בן-גוריון, על שהעמיד לרשותי פרקים מזיכרונותיה של סבתו ותצלומים שונים שלה. תודה לעירית פיין, נכדתו של אריה פרידמן לבוב, על שחלקה עמי מידע על אודות סבתה.

לעיון נוסף

הגני, ע. (2010). *בגוף ראשון רבים: אריה בן גוריון, חייו ופעלו*. הוצאת הקיבוץ המאוחד.

קונדיטוריה ספירא

כתובת בעיר מחפשים לפי שם הרחוב ומספר הבית. ובכן - לא בהכרח. יש אתרים שהם כה מוכרים עד שהם הופכים להיות נקודת התייחסות לאיתור המקום, לא רק עבור יושבי העיר המקומיים אלא גם עבור תושבי החוץ. בתי הקולנוע היו דוגמה מובהקת לכך. "ליד קולנוע 'ארמון'" היא כתובת ברורה בחיפה גם לתושבי הקריות ואף מעבר לכך. אך לא רק בתי קולנוע היו נקודות ציון בנוף העירוני. גם מוסדות רשמיים, כגון בניין העירייה, בתי החולים, מגרשי ספורט, גנים ציבוריים, מסעדות ובתי קפה שימשו נקודות ציון או נקודות התייחסות לאיתור מקום או לזיהוי. קונדיטוריה ספירא הייתה אחת מאלה.

דור המייסדים

ברוך ורות ספירא עלו לארץ מפולין יחד עם בתם הבכורה נעמי, דרך צ'כיה, אוסטריה ואיטליה, והגיעו ארצה בסתיו 1947, הישר לקיבוץ מעלה החמישה. אנשי הקיבוץ לא קיבלו בעין יפה את העולים החדשים וברוך החליט שמקומם אינו בקיבוץ. לאחר כשנה בקיבוץ נסע ברוך לחיפה במטרה למצוא עבודה. למשפחתו של ברוך היה בעיר לבוב, בפולין, בית מאפה שבו הכינו גם לחם וגם עוגות, כך שבאופן טבעי חיפש עבודה בתחום זה, ואכן מצא - עבודה כשכיר בקונדיטוריה ותיקה בקריית אליהו. לאחר זמן קצר הגיע ברוך למסקנה שכשכיר לא יוכל לפרנס כהלכה את משפחתו והחליט לפתוח עסק עצמאי. הוא פנה לסוכנות היהודית והועמדה לרשותו חנות ברחוב עירק 44 (כיום קיבוץ גלויות), מתוך נכסי רכוש נטוש. החנות התפרסה על שטח של כ־80 מ"ר עם עליית גג גדולה ששימשה לאחסון (קודם לכן היה במקום עסק לממכר גלילות "אסקימו ברקס").

הקונדיטוריה ברחוב עירק

החנות האמורה שכנה מול קולנוע "הדר", וכשהועמדה לרשותו הייתה ריקה מצידוד ומריהוט. לברוך ולרות לא היו חסכונות אך דודתה של רות העמידה לרשותם הלוואה בסך 150 ל"י. עם כספי הלוואה זו פנה ברוך למהנדס שיכין תוכנית להפיכת החנות לקונדיטוריה, ועם תוכנית זו פנה למחלקת הרישיונות בעיריית חיפה. ברוך קיבל רישיון עסק ורכש במשביר המרכזי ציוד, ובכלל זה שישה תנורים שעבדו על פרימוסים. כמו כן פנה למשרד המסחר והתעשייה בבקשה להקצאת חומרים לאפייה. משרד המסחר והתעשייה אישר לו הקצבה חודשית של 10 שקי קמח, סוכר, מרגרינה ושמן בכמות תואמת. בדיעבד התברר שהתנורים הפועלים על פרימוסים אינם יעילים.

בעזרת הלוואה נוספת בסך 200 ל"י שקיבל מידיד, רכש תנור חשמלי והזמין מחברת החשמל חיבור מתאים. כעת העסק החל לפעול כהלכה. עיקר המכירה הייתה בסיטונאות ועיקר הייצור היה עוגות שמרים. הקניין הגדול ביותר של הקונדיטוריה היה, לזמן מה, מזנון ב"אגד" שרכש ממנו כ-300 עוגות מדי יום, אך ההתקשרות הסתיימה לאחר שדרש מברוך להוריד את המחיר עד כדי חוסר כדאיות. ברחוב עירק התגוררה אז אוכלוסייה מכל העדות ומכל העלויות, ובהן משפחות ברוכות ילדים שהיו במצוקה כלכלית קשה. ברוך נהג לחלק להן את כל העוגות שנותרו בסוף יום העבודה ביום שישי. תושבי הסביבה טיילו ברחוב, בייחוד במוצאי שבת, ולכן ברוך פתח את הקונדיטוריה במוצאי שבת והצליח למכור עוגות לרוב. במיוחד היה ביקוש רב לעוגת ה"קדם שניט". במוצאי שבת ברוך היה מפזר אבקת וניל על התבניות החמות בתנור והריח שהתפשט בכל הרחוב משך את העוברים והשבים לקונדיטוריה. בתקופת הצנע היה מחסור גדול בחומרים המתאימים לאפיית עוגות. ברוך בתושייתו מצא דרכים לאלתר פתרונות. כך למשל עוגות "תפוחים" הוכנו מקישואים.

העסק הלך ושגשג וברוך העסיק עובדת שכירה ופועל מכפר כנא. בחזית הבניין של הקונדיטוריה היה גם סניף של בנק לאומי. הבנק שרצה להתרחב הציע לברוך הצעת רכש מפתה, וברוך ניצל אותה כדי לעבור מקום ולפתח את העסק. ראוי לציין כי אף שברוך עבד שעות רבות בקונדיטוריה, הוא מצא גם זמן ללמד את רזי המקצוע ברשת בתי הספר "עמל", שהחניכים בה, כמעט ללא יוצא מהכלל, באו ממשפחות מצוקה או ממשפחות הרוסות ונפלטו מכל מסגרת חינוך רגילה. ברוך העסיק בני נוער במצוקה כחניכים בקונדיטוריה, ועל כך קיבל ב-1961 את התואר "יקיר חיפה".

הקונדיטוריה בדרך יפו 19

בכסף שקיבל ברוך מהעסקה עם בנק לאומי, רכש ב-1962 חנות בדרך יפו 19 בדמי מפתח מהכנסייה היוונית האורתודוקסית - ואז החל עידן חדש. המכירה לא הייתה רק סיטונאית אלא בעיקר קמעונאית, והקונדיטוריה התרחבה והפכה להיות גם בית קפה שמגיש שתייה חמה וקרה - מבחר של סוגי קפה, תה, שוקו, מילקשייק ועוד - וכולל מקומות ישיבה לקהל הלקוחות. למיקומה של הקונדיטוריה בדרך יפו 19 היה פוטנציאל גדול מאוד להתרחבות, שכן בקרבתה היו מטה המשטרה, משרדי חברות רבות כגון סונול, משרדי לשכת רישום המקרקעין (טאבו), הסניף הראשי של בנק לאומי והמשביר המרכזי. שער 5 של הנמל (ברחוב שער פלמר) היה פתוח לכניסת כלי רכב ולהולכי רגל, והייתה תנועה ערה של לקוחות. רות, הרעייה, הצטרפה לעבודה בעסק.

המחירים בלירה ישראלית

הקונדיטוריה המשיכה לייצר את כל המתכונים שלה, אך במקום מרגרינה שנאלצו להשתמש בה בתקופת הצנע, עברו להשתמש בחמאה. ההצלחה האירה להם פנים ולאחר כשלוש שנים רכשו את המעדנייה הסמוכה (המעדנייה של פפו) והרחיבו את העסק.

עם הרחבת העסק החל שיפוץ שחיבר את שתי החנויות ועיצב אותן יחד לקונדיטוריה, ביוזמתו של האדריכל לאופולד גרשטל (בנו של האדריכל הנודע משה גרשטל). נבנתה חזית ממתכת ובה חלונות משוקעים, ועוצב שלט מאותיות עץ צבעוניות (את האותיות יצר ברוך בעצמו ואת הצביעה ביצע צבע מקצועי). נעמי, בתם הבכורה של ברוך ורות, נישאה ליאיר רפפורט שהצטרף לעסק ב־1964 והפך לקונדיטור מעולה, ונעמי הצטרפה לעסק ב־1978.

נעמי בחזית הקונדיטוריה בדרך יפו 19

העסק צבר מוניטין רב ונודע בתוצרתו האיכותית ובשירות אדיב. הקונדיטוריה הפכה למקום מפגש לאנשים רבים ולקבוצות. כך למשל נהגו הגמלאים של חברת "צים" להיפגש במקום בימי רביעי ושישי.

בחלון הראווה של הקונדיטוריה כיכבו חיות שעוצבו ממרנג, בצבעי לבן וורוד, ואלו הפכו לסימן היכר שלה. את עוגיות המרנג עיצב ויצר יאיר. תחילה יצר עוגיות בצורת בעלי החיים - ארנב, דב, ברווז וכלב; אך הכלב היה מבוקש במיוחד ויאיר החליט להתמקד בו. בכל יום ראשון יצר כלבי מרנג ומילא בהם את חלון הראווה.

קונדיטוריה ספירא			מסעדה		
מסעדה			מסעדה		
מסעדה	מסעדה	מסעדה	מסעדה	מסעדה	מסעדה
אספרסו	9	10	11	12	13
נס קפה	10	11	12	13	14
קפה ללא קפאין	11	12	13	14	15
קפה הפוך	12	13	14	15	16
קפה קר	13	14	15	16	17
תה רגיל	14	15	16	17	18
תה חליטה	15	16	17	18	19
חלב	16	17	18	19	20
מילק שייק	17	18	19	20	21
קפוצ'ינו	18	19	20	21	22
משקאות קלים	19	20	21	22	23
נס על חלב	20	21	22	23	24
פילטר	21	22	23	24	25
עוגות	22	23	24	25	26
שוקו	23	24	25	26	27

המחירים בשקל חדש

נעמי ויאיר הקפידו לא לשנות את המתכונים "המנצחים" ולא להתפשר על איכות חומרי האפייה. לקוחות שהגיעו לקונדיטוריה אחת למספר שנים שמחו והתלהבו לגלות שקיבלו בצלחת בדיוק את מה שזכרו - הטעם אותו טעם ואין "קיצורי דרך". כך נבנה מוניטין במשך השנים. התפריט העשיר והמגוון כלל, בין היתר, עוגות קראנץ', כדורי שוקולד, סברינה, קרם שניט, פרג, תפוחים, גבינה, מאפי שמרים, עוגות קצפת, בורקס, פחזניות, בלינצ'ס, מרציפנים, עוגיות, פרלינים, פטיפור ועוד.

במהלך השנים החלו להגיש גם ארוחות בוקר, ומעבר לכך הוכנו לפי הזמנה עוגות לאירועים מיוחדים, כגון חתונות, אירועי בר מצווה וימי הולדת. ציבור גדול של לקוחות קנה את מוצרי הקונדיטוריה לצריכה בבית, ובערבי שבת וחג לא נותרה עוגה למי שלא טרח להזמין מראש...

סוף דבר

הצלחת הקונדיטוריה ושיעור הרצון של הלקוחות ליוו אותה במשך שנים, והמקום הפך לשם דבר ולנקודת ציון בנוף החיפאי. העסק שגשג אך כוחותיו של יאיר הלכו וכלו. עוגות שמרים ובורקסים טריים מוקדם בבוקר דרשו שיאיר יגיע לקונדיטוריה ויחל לעבוד לפני הנץ החמה, ויאיר הרי לא התפשר על איכות התוצרת או על טריותה. לאחר למעלה מ-50 שנה לעבודתו של יאיר בקונדיטוריה, בהתקרבו לגבורות ולאחר שהיה ברור כי דור ההמשך פנה לדרך אחרת ולא יפעיל את הקונדיטוריה, הוחלט על סגירתה. משהתפשטה השמועה שהקונדיטוריה עומדת להיסגר החל מצעד של לקוחות ותיקים, מסורים ואסירי תודה על היחס ועל השירות, לבוא להיפרד מנעמי ומיאיר. בהזדמנות זו קנו כמויות של עוגות ועשו להם "מלאי" כדי להאריך מעט באכילת מוצרי הקונדיטוריה. בשלהי דצמבר 2017 נסגרה הקונדיטוריה ספירא.

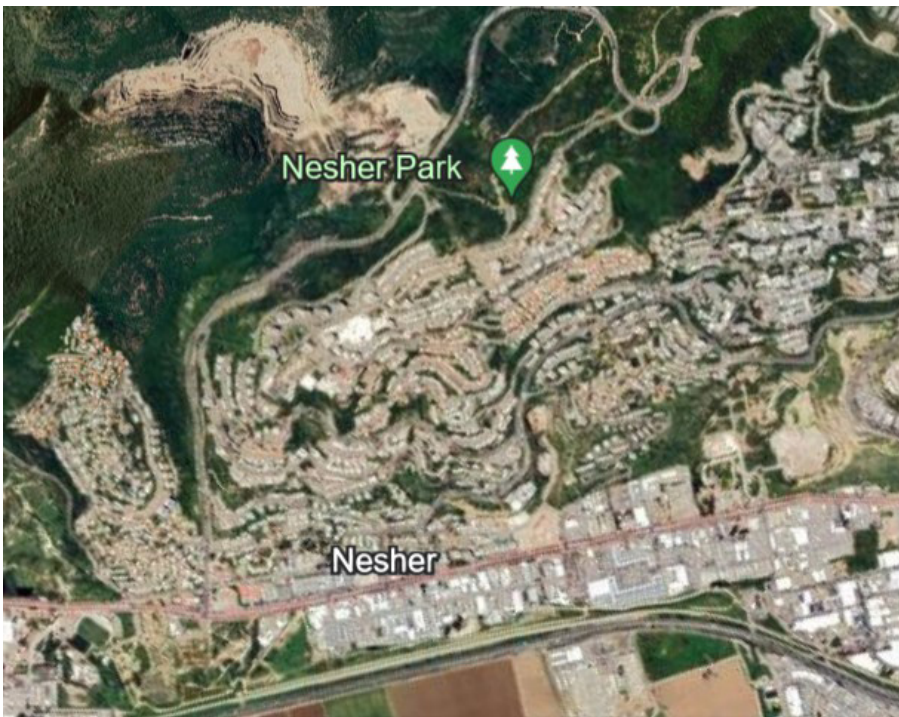

אלי רומן (romann24lo@gmail.com) הוא שוחר תולדות חיפה וחבר מערכת הביטאון מעת היווסדו.

תודה ליאיר ולנעמי רפפורט, שהעמידו לרשותי - בכתב ובעל פה - את הידע על תולדות הקונדיטוריה, ושתרמו את התמונות המצורפות. המאמר מוקדש להם בחיבה.

מדוע הוקמה נשר כעיר נפרדת מחיפה?

מרחב חיפה ונשר נראה כיום כרצף עירוני אחד ולא כשתי ערים נפרדות, גם ממעוף הלוויין וגם בתנועה בדרכים. ובכל זאת, ב־2023 חגגה העיר נשר מאה שנים מיום שנוסדה כשכונת צריפים הצמודה לבית החרושת למלט. במאמר נחזור להיסטוריה של המקום בשלושים שנותיו הראשונות, עד להקמתה של המועצה המקומית ב־1952, נבחן את הקשרים בין נשר לחיפה באותה תקופה וננסה להשיב על השאלה, מדוע קמה נשר כעיר עצמאית.

הרצף העירוני של חיפה ונשר כיום. בקצה הימני הטכניון וברצף השכונות בן דור, גבעת עמוס, רמות יצחק, תל חנו, כביש 705 (נחל נשר), נשר, גבעת נשר. [אוחזר מ-Google Earth]

מהר טרשים וביצות למפעל ויישוב

במחצית הראשונה של המאה ה־20 הושפע המתלול המזרחי של רכס הכרמל, שבו שוכנת כיום העיר נשר, מהאירועים שהתרחשו בחיפה. במלחמת העולם הראשונה נעצרה התקדמות חטיבת הפרשים הוודית ה־15 שנשלחה לכבוש את חיפה עקב התנגדות הכוחות התורכיים בבלד א־שייח' (כיום תל חנו) וממזרח לשפך הקישון. פלוגת פרשים הודית מ"רמחי מיסורי" נשלחה במהלך אוגף במעלה ואדי נחל א־טבל (כיום נחל נשר ויובלו נחל קטיע) לקו הרכס של הכרמל, ולאחר שהתעכבה בטרשים ובסבך, נשלח לעזרתה כוח פרשים אחר, "משמר שרווד". האיגוף היה אחד המהלכים החשובים בכיבוש העיר.

ב־1923 הוקם המפעל למלט "נשר", אחד המפעלים הלאומיים החשובים, בהובלתו של

מידע נוסף בביטאון "חיפה"

במאמר "גיבור חיפה - כיבוש חיפה במלחמת העולם הראשונה" מאת יגאל גרייבר שפורסם בגיליון 12 (2014) תמצאו מידע נוסף על חטיבת הפרשים הוודית וסיפור כיבושה של חיפה.

מיכאל פולק ובעידודו של הברון אדמונד דה רוטשילד. מיקומו של המפעל בסמיכות לכפר הערבי יאג'ור, כ־7 ק"מ מדרום-מזרח לחיפה, נקבע בשילוב מספר גורמים חשובים ובהם זמינות חומרי הייצור (סלעי הגיר במורד הכרמל, החרסית והמים בנחל קישון); וקרבתם של כביש, מסילת רכבת ומעגן בחיפה.

מבחינת הפועלים בעלייה השלישית (1919-1923), העבודות שקדמו להקמת המפעל ובהן ניקוז ביצות, סלילת דרכים, בניית בתים וצריפים, הצילו אותם מחרפת רעב. בתחילה, עקב היעדר מגורים ותחבורה, נהגו הפועלים ללכת בבוקר מחיפה למפעל ולחזור בערב. אולם העבודה הייתה מתישה ומפרכת. צריפים הוקמו על ידי הנהלת החברה ורבים העדיפו להישאר וללון במקום. עם הזמן גם החלו לחכור אדמה מהערבים ולהקים צריפים בעצמם. היישוב הקטן התפתח כמעט מעצמו ואף לא ידוע מתי, על ידי מי ומדוע נקבע השם "נשר" למפעל ולשכונה. השכונה הקטנה כללה בתים שהחברה בנתה לסגל הניהולי והטכני, צריפים לפועלים, חדר אוכל גדול, מכבסה ובית מרחץ.

שכונת פועלים

ציבור הפועלים בנשר התבלט בתוך זמן קצר בגודלו ובחשיבותו. מתחילת הדרך נאבקו הפועלים בנשר על השכר ועל תנאי העבודה. מבחינת החברה המייסדת המפעל היה העיקר והוא אכן היה פלא טכנולוגי באותה עת. רק בהדרגה ומחוסר ברירה התגייסה החברה לסייע לפועלים במספר תחומים חשובים, דוגמת אספקת מים, חינוך וביטחון.

ביישוב הקטן והתוסס התפתחו במהירות גופים מייצגים, והנטייה הכללית הייתה להשתחרר מפיקוחה של מועצת פועלי חיפה ולהיאבק באופן עצמאי נגד עבודת ערבים במפעל ולשיפור תנאי העבודה והשכר. הוקם ועד פועלי בית החרושת וכן הוקמה מועצת פועלים ששאפה להשתחרר משליטתה של מועצת פועלי חיפה, אך בפשרה שהושגה נותרו הנושאים המרכזיים בידי מועצת פועלי חיפה. לעומת זאת, בענייני המקום התפתחה מועצת הפועלים המקומית (בכינוייה השונים - ועד הקהילה, מועצת השכונה) כגוף שלטון מקומי וטיפלה בהצלחה בין היתר באספקת מים, ביטחון, בריאות, חינוך ותרבות. אנשי המקום השתדלו לשמור על צביונו כשכונת פועלים אשר מקור פרנסתה העיקרי הוא בית החרושת, ומכאן גם אחידות חברתית שאפשרה חיים קהילתיים שיתופיים. העבודה הייתה מוקד החיים, אורח החיים היה צנוע והלבוש היה דל ביותר. המטרה העיקרית הייתה לבנות את המולדת וליצור עם עובד וחברה צודקת ברוח של שותפות ועזרה הדדית.

החיבורים למרחב חיפה

בימי המנדט הבריטי, היישוב היהודי במרחב חיפה ובסביבתה התפשט למרחקים תוך ייסוד שכונות חדשות רבות, הן על רכס הכרמל והן באזור המפרץ, ואחר כך חוברו השכונות המרוחקות לגרעין ברצף יישובי. באותה עת, פיתוח המרחב משך אליו מהגרי עבודה ערבים מהארץ ומהארצות השכנות. ב־1945 מנתה האוכלוסייה הערבית במרחב הקרוב לנשר כ־8,000 נפש, מהם מעל מחצית בכפר השכן בלד א־שייח' (שנשר הייתה בנויה על חלק מאדמותיו) והיתר בכפר חואסה (שהוקם על ידי הבריטים ב־1938), בכפר יאג'ור ובשבטים בדואים. האוכלוסייה היהודית מנתה כ־3,600 נפשות בנשר, ביגור ובכפר חסידים. נשר, שהוקמה מלכתחילה כאי יהודי בסביבה ערבית, נקלעה בתקופות של

אלימות ומתח לבידוד מלא, כיוון שהכביש היחיד מחיפה לנשר עבר בחואסה ובבלד א-שייח' ותושבי הכפרים תקפו את התחבורה היהודית והרגו ופצעו עוברי דרך.

נשר, המחוברת היום בכבישים לרכס הכרמל, הייתה אז מבודדת גם מכיוון זה, משום שרק שבילי עיזים התפתלו בה. ב־1937, בעקבות ועדת פיל שהמליצה לראשונה על חלוקת הארץ כפתרון לעימות, נרכשה הקרקע בח'רייבה שאפשרה להכשיר מעקף לתחבורה יהודית מחיפה דרך רכס הכרמל לנשר ולעמקים. ב־1942, לצורך פתיחת מחצבה חדשה, נסלל הכביש (7212) שחיבר את ח'רייבה לנשר. כביש זה שימש במלחמת העצמאות כמעקף שאפשר תנועת תחבורה יהודית מחיפה לנשר ללא סכנת הנפשות שהייתה כרוכה בנסיעה דרך האוכלוסייה הערבית הצפופה במבואותיה המזרחיים של העיר.

במלחמת העולם השנייה חיפה הייתה הבסיס החשוב ביותר בארץ לאימפריה הבריטית, וחשיבות המפעל למלט עלתה כשבריטניה נאלצה להקים ביצורים, ברכס הכרמל ובמקומות אחרים, כדי להיערך לאפשרות שצבאות "הציר" ינסו לכבוש את הארץ. הבריטים בנו במרחב נשר מחנות צבא גדולים, שהוסיפו לשמש את צה"ל שנים רבות. מרחב חיפה ובתי הזיקוק הסמוכים לנשר הופצצו מן האוויר. תושבי נשר נאלצו לחפור מקלטים והבריטים הקימו עמדות תותחים נגד מטוסים ששרידיהם קיימים עד היום ב"רכס העמדות" (בין כביש 7212 למחצבה הישנה).

הבידוד וקשיי התחבורה סייעו לפיתוח עסקים פרטיים רבים ומגוונים בנשר והוקמו גם מוסדות ציבור חשובים, אך מבחינות רבות נשר נותרה קשורה בטבורה לחיפה. לדוגמה, עד 1961 לא היה בית ספר תיכון בנשר ומי שביקש להמשיך את לימודיו אחרי שסיים את בית הספר לילדי עובדים בשכונה, נאלץ לנסוע מדי יום לחיפה הלך ושבו.

המרחב במלחמת העצמאות

מרחב נשר הפך לאחר מאורעות 1929 למעוז חשוב של ארגון ההגנה בחיפה, ומחלקת החי"ש המקומית השתייכה לפלוגה 13 מגדוד 21 בחטיבת כרמלי עם אנשי החי"ש מהקריות ומהגליל המערבי. כוחה של ההגנה במרחב הומחש כבר בתחילת מלחמת העצמאות, בפעולת הגמול על הטבח בבתי הזיקוק שבו נרצחו 39 פועלים יהודים. 215 לוחמים, מחטיבת כרמלי ומהפלמ"ח, פשטו על הכפרים בלד א-שייח' וחואסה שאנשיהם השתתפו בטבח. חלקם היו מצוידים בנשק מתוצרת אנשי נשר. 95 לוחמים מפלוגה מגדוד 22 וחוליות פלמ"ח תקפו את חואסה ו־120 לוחמים (ארבע מחלקות פלמ"ח ושתי מחלקות מגדוד 21) תקפו את בלד א-שייח'. שלושה לוחמים (חנן זלינגר, חיים בן דור ועמוס גילי) נפלו בפעולה ולימים הונצחו בשמות שניתנו לשכונות שהוקמו במקום הכפרים הערביים שננטשו (תל חנן, בן דור וגבעת עמוס). 80 מבני נשר ועולים חדשים גויסו למלחמה ו־30 מהם נפלו בקרבות.

ב־24 באפריל 1948 ננטשו הכפרים הערבים והבידוד שבו נמצאה שכונת נשר נפרץ לחלוטין. ללא כל תכנון מסודר קמו שכונות העולים תל חנן וחואסה (מאז יוני 1952 נקראת

מעטפה של הדואר לפתיחת הסניף בן דור, 20 במאי 1954. בחלק העליון של האיור השכונות בן דור, תל חנן ונשר ובחלקו התחתון מפעל קייזר פרייזר להרכבת מכוניות, מפעל נשר לייצור מלט, שני מגדלי הקירור של בתי הזיקוק (כיום נשאר רק אחד מהם) וערוץ נחל הקישון.
[ארכיון היסטורי של העיר נשר]

בן דור). עיריית חיפה לא עמדה באספקת השירותים החיוניים והתושבים שגרו בבתי הערבים שננטשו סבלו ממחסור במים ובחשמל ומבעיות ביוב, פינוי אשפה והצפות עד כדי סכנה למגפות.

הוויכוח בשאלת הסיפוח לחיפה לעומת המועצה הנפרדת

ב־1945 החליטו הבריטים להקים מועצה מקומית בכפר בלד א־שייח'. אנשי נשר, שחששו שהשכונה תהפוך לחלק מהכפר, הקדימו רפואה למכה וביקשו להקים מועצה מקומית שתכלול את השכונה ואת המפעל. מלחמת העצמאות וסיום המנדט הבריטי קטעו את התהליכים.

בין 1949 ל־1952 פנו אנשי נשר, גבעת נשר ושכונות העולים תל חנן וחואסה לעיריית חיפה ולמשרד הפנים שבראשו עמד אז השר חיים משה שפירא (1902–1970) וביקשו לצרף אותם לחיפה. לבקשות צורפו עצומות תומכות בידי התושבים. הנימוקים העיקריים שחזרו שוב ושוב היו הקשרים ההדוקים עם חיפה והצורך ברשות מקומית חזקה כדי שתתמודד עם אתגרי הפיתוח של נשר ושכונות העולים.

מנגד, בין דצמבר 1949 לפברואר 1950 התגבשה במשרד הפנים התפיסה שצריך לאחד את נשר, תל חנן וחואסה למועצה מקומית נפרדת מחיפה. הסיבה העיקרית הייתה אוכלוסיית העולים החדשים בשלוש השכונות שמנתה כבר מעל ל־8,000 נפש. לדעת אנשי המשרד לא היה אפשרי להטיל את העול הכבד על עיריית חיפה שקלטה כבר 60,000 עולים חדשים. בראייתם הטיפול בשכונות העולים שנוצרו בערים ערביות נטושות (דוגמת עכו, רמלה ולוד) היה תפקידה של הממשלה. בנוסף לכך, הרציפות של שלוש השכונות הופכת אותן ל"יחידה מוניציפלית טבעית". בעיני המומחים במשרד הפנים, האיחוד יאפשר הקמת שלטון יעיל, ירחיב את אפשרויות התעסוקה של התושבים ויקנה לשכונות אופי עירוני.

בתחילת 1950 נודעה עמדת משרד הפנים לאנשי שלוש השכונות. ההתלבטות הייתה בין הקמת מועצה משותפת נפרדת ובין סיפוח השכונות לחיפה. אנשי הסוכנות היהודית ומשרד הפנים אף פנו אל קומץ פעילים בשכונת נשר וביקשו שייקחו תחת חסותם את שכונות העולים תל חנן וחואסה. הפעילים חששו מגודל האתגר ויעצו לצרף את שלוש השכונות לחיפה. ב־23 במאי, באספה פומבית של כל תושבי נשר בשיתוף אנשי משרד הפנים, התעורר ויכוח בין התומכים באיחוד המוצע ובין מתנגדיו. נציגי משרד הפנים חיזקו את עמדת התומכים והבטיחו שלאחר האיחוד, תעניק הממשלה סיוע נרחב לפיתוח המקום, היות שהממשלה תומכת במיוחד ביישוב גדול ובעולים. בהצבעה שנערכה הוחלט ברוב של 123 תומכים לעומת 78 מתנגדים לקבל את עמדת משרד הפנים ולהקים מועצה משותפת.

בכל זאת הרוחות סערו וההתנגדות המשיכה לתסוס. ב־11 ביולי 1950 נערך משאל עם בשכונת נשר ורוב גורף של התושבים תמך בהצטרפות לעיר חיפה והתנגד לאיחוד עם שכונות העולים. לאחר המשאל נשלחה לעיריית חיפה בקשה של ועד תושבי שכונת נשר לספח את השכונה מן הנימוקים שצוינו לעיל, ובנוסף טענו שאם בעבר תנאי התחבורה

והריחוק הצדיקו את קיומה הנפרד של השכונה, הרי שעם גידולה של חיפה בטלו כל הסיבות להפרדה. למעלה מתשעים אחוזים מבעלי זכות הבחירה למועצת השכונה חתמו על הבקשה, אולם משרד הפנים דבק בעמדתו והתנגד.

עמדתה של עיריית חיפה

חיפה אף היא שאפה להרחיב את המרחב המוניציפלי. בתקופה שבין נובמבר 1948 ליולי 1949 נערכו דיוני ועדת החקירה לסיפוח הקריות לחיפה, וזו התנגדה לסיפוח תל חנן לעיר. בקיץ 1950 סופחו קריית חיים, קריית שמואל, קריית חשמל וחלק מאזור התעשייה של המפרץ לחיפה. ב־4 ביוני 1950 הביע אבא חושי, שראה עצמו באותה עת כמועמד לראשות העירייה, את צערם שלא סופחו גם קריית נחום, קריית ים, כורדני וחואסה. בעקבות הסיפוח גדל שטחה של חיפה (מ־31 אלף ל־43 אלף דונם) ומספר תושביה כמעט הוכפל. הקריות שהצטרפו לחיפה, בניגוד לאלה שלא צורפו, התאפיינו בעיקר בקרבתן הפוליטית למפא"י.

בקשותיהם של אנשי השכונות נשר, גבעת נשר, תל חנן וחואסה להסתפח לחיפה נפלו על אוזניים קשובות. ב־14 בינואר 1951 נבחר אבא חושי לראשות עיריית חיפה. אבא חושי שאף להרחיב את גבולות חיפה ונימק זאת בצורך להעמיד לרשות העירייה חטיבות גדולות של שטחים שבהם ניתן לפעול במרוכז לפיתוח העיר, היות שהקרקות בחיפה היו בידיים פרטיות, ופיזור הבעלים, שרבים מהם לא גרו בעיר, הקשה על הפיתוח.

ב־26 במרץ 1951, פחות מחודשיים לאחר שאבא חושי נבחר, החליטה הנהלת העירייה לספח את חואסה, תל חנן וקריית נחום (כיום חלק מקריית אתא) ולבקש משר הפנים שפירא למנות ועדה שתדון בגבולות העיר. ב־9 באפריל 1951 ההחלטה אושרה ברוב קולות במועצת העירייה. אבא חושי הדגיש את קיבוץ הגלויות ואת הצורך לדאוג לכל צורכי העולים ולא רק לטפל בשירותים סניטריים, כפי שנעשה עד אז. לשיטתו, התנאים בארץ שהתמודדה עם קליטת המונים, לא התאימו לחשבונות מדויקים וההכנסות בעתיד תגדלנה. כמו כן הוא גם הבטיח להביא לדיון הצעה לסיפוח שכונת נשר (עם המפעל) לעיר. מועצת פועלי חיפה אף היא תמכה בעקביות בסיפוח השכונות לחיפה וב־1954 אוחדה עמה מועצת הפועלים בנשר.

ב־13 באפריל פנה אבא חושי בעצמו למונה על מחוז חיפה במשרד הפנים וביקש לאשר את הסיפוח. הוא הדגיש שמדובר בעולים חדשים שלא יכלו לספק לעצמם את השירותים הנדרשים, ובכל מקרה הם זקוקים לעבודה בחיפה ולכן בפועל הם בחזקת תושבי העיר. ביולי אבא חושי פנה שוב, אך באוגוסט נודע שמשרד הפנים לא אישר את הסיפוח והחליט להקים רשות נפרדת לשכונות נשר, תל חנן וחואסה.

עמדת משרד הפנים ושר הפנים

ייתכן שמשרד הפנים העדיף להקים רשות מקומית חדשה וחלשה במקום סיפוח לחיפה, מסיבות פוליטיות. השר שפירא, מנהיג הפועל המזרחי ומדמויות המפתח בתהליך העלייה ההמונית לארץ, ראה בעלייה הגדולה מארצות ערב והמזרח הזדמנות פז לחיזוק מעמדה של היהדות הדתית מול מפא"י. שפירא היה סבור שרוב העולים מארצות האסלאם

שטח שיפוח המועצה המקומית נשר עם הקמתה בשנת 1952 [ארכיון המדינה, תיק ג-3961/2]

והמזרח היו מסורתיים-דתיים ואם המפלגות הדתיות ישכילו לגייס את תמיכתם כבוחרים, יוכלו הדתיים להיחלץ מעמדת המיעוט ולהפוך לכוח השולט במדינה. דב רוזן, אחד מאנשי הביצוע הבכירים של שפירא, מונה בשלהי 1949 למנהל המחלקה למעברות וליישובי העולים במשרד הפנים ובמסגרת תפקידו פעל בכל דרך אפשרית להגדיל את כוחם של הפועל המזרחי והמחנה הדתי בקרב העולים. במסגרת זו פעל למניעת צירוף מעברות לרשויות מקומיות שבהן הייתה למפא"י השפעה גדולה ולצורך זה העניק מעמד מוניציפלי עצמאי למעברות וליישובי עולים גם בניגוד לשיקולים כלכליים. רוזן, בין היתר, דחף וסייע בכל דרך להקמת המועצה המקומית נשר. העיקרון היה לסכל את השפעת מפא"י על העולים ואת סכנת החילון שארבה להם.

בנובמבר 1951 פנו תושבי נשר וגבעת נשר לעיריית חיפה וביקשו שיספחו את השכונות לעיר. לבקשה צורפה עצומה שחתמו עליה 750 מתושבי נשר, 90% מהבוגרים במקום. תושבי נשר הדגישו שהם ראו עצמם כחלק בלתי נפרד מהעיר חיפה. בינואר 1952 פנו תושבי תל חנן לעיריית חיפה ולממונה על מחוז חיפה וביקשו לזרז את סיפוח השכונה לחיפה, לאחר שהעירייה כבר החליטה עליו. ב-25 בפברואר 1952, בתשובה לשאלתה בכנסת, אמר שר הפנים שכבר נערכו ההכנות לבחירות להקמת מועצה מקומית עבור נשר, חואסה ותל חנן. מועצת פועלי חיפה התנגדה בכל תוקף ואף איימה שתמליץ לתושבים שלא להשתתף בבחירות המקומיות. הבחירות נערכו ב-22 ביולי.

מאז ועד היום

1 באוקטובר 1952 הוא יום ההקמה הרשמי של המועצה המקומית נשר. יהודה שומרון נבחר לראש המועצה הראשון. האתגרים שניצבו בפני ראשי המועצה היו עצומים. עשרים השנים הראשונות הוקדשו בעיקר לבניית מערכות מים, ביוב וחשמל, סלילת כבישים, הריסת בתים רעועים, בניית שיכונים, מערכות חינוך ובריאות ומוסדות ציבור. באותה עת, דווקא האוכלוסייה הוותיקה התמעטה ורבים עזבו לחיפה ולמרחב המפרץ.

לקראת סוף שנות ה-80 של המאה ה-20 חלו שינויים מרחיקי לכת. העלייה הגדולה מברית המועצות כמעט הכפילה את האוכלוסייה ויצרה תנופת בנייה ופיתוח במעלה לכרמל, כך הוקמה שכונת רמות יצחק. בין 1989 ל-2013 אחז בהגה השלטון דוד עמר, שבלט במנהיגותו ובהישגיו, והוא הצליח להוביל את הרשות המקומית לעמידה בתבחינים שנדרשו כדי להכריז עליה כעיר ב-1995.

ד"ר ישראל בן דור (bendoric@gmail.com) הוא חוקר עצמאי, עורך ומחבר ספרים בתחום ההיסטוריה.

תודה לעליזה אדלמן, ארכיון המכון לחקר הציונות הדתית, אוניברסיטת בר-אילן; יגאל גרייבר; ד"ר מלכה כ"ץ; ד"ר שולי לינדר ירקוני, ארכיון העיר חיפה.

לעיון נוסף

בן דור, י. (2023). 100 שנות נשר: משכונת צריפים לעיר מגדלים. אפי מלצר בע"מ.
 היידקר, נ. (2023). עמק זבולון ועיצוב גבולותיה של חיפה הישראלית, 1948-1950. ישראל, 30: 55-85.
 כ"ץ, מ. (2021). הציונות הדתית והמזרחים, בין תיגוי חיובי לשלילי: מקרה בוחן משנות המדינה הראשונות. בתוך א' מורנו ואחרים (עורכים). ההיסטוריה הארוכה של המזרחיים (עמ' 145-164). מכון בן גוריון לחקר ישראל והציונות.

הצו להקמת המועצה המקומית נשר [רשומות, קובץ התקנות 306, 21 באוקטובר 1952, עמ' 123. ארכיון המדינה, תיק ג-2331/18]

סמל העיר נשר שעוצב על ידי האומן דוד הולוד ואומץ על ידי המועצה בשנת 1962. בחלקו העליון הנשר הפורס כנפיו על ארבע הגבעות המסמלות את ארבע השכונות הראשונות (נשר, גבעת נשר, תל חנן ובן דור). שיכונים חדשים נבנים על הריסות הכפרים ומשמאל התעשייה (ובמיוחד בית החרושת נשר למלט שהיה הבסיס להקמת היישוב). [ויקיפדיה]

לורנס אוליפנט - נדל"ניסט?

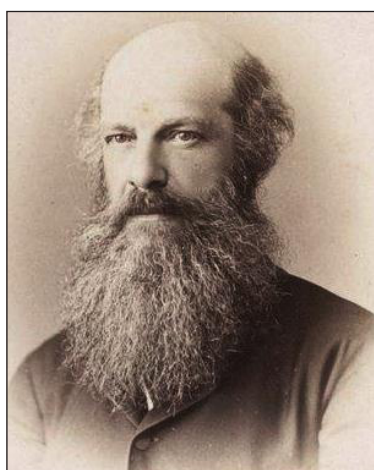
ב־20 במאי 1927 התנוססה הכותרת "משפט גדול" בעמוד הראשון של העיתון "הצפון". הכתבה תיארה תביעה שנדונה בבית המשפט המחוזי בחיפה: אלמנתו של לורנס אוליפנט נגד ממשלת המנדט הבריטי. האלמנה, הגברת טמפלטון, טענה כי היא בעלת הקרקע שעליה הוקמה תחנת הרכבת בחיפה. כתבה זו וכתבות רבות אחריה שעסקו בנושא, מעלות שתי שאלות שבהן אדון במאמר זה: (1) האם לורנס אוליפנט, חובב ציון ידוע, רכש לעצמו אדמות? (2) מי היא הגברת טמפלטון? הרי אשתו אליס נפטרה בינואר 1886 וקבורה בחיפה.

"הצפון", 20.05.1927 [אתר העיתונות ההיסטורית]

הרקע

לורנס אוליפנט נולד ב־1829 בקייפטאון שבדרום אפריקה למשפחה סקוטית. הוריו השתייכו לקבוצה בריטית של אוהבי התנ"ך וחובבי ציון. זמן קצר אחר כך עברה המשפחה לציילון (סרי לנקה כיום), שבה פתחו חווה גדולה לגידול תה (ללורנס ולאביו מיוחסת הבאת צמח התה מסין לציילון) והתעשרו מכך מאוד. לורנס למד משפטים בבריטניה, אך בטרם סיים את לימודיו הפך לעיתונאי ובהמשך לאיש משרד החוץ הבריטי. הוא כיהן כעוזר אישי למושל קנדה ועסק בשליחויות דיפלומטיות למזרח הרחוק. ב־1865 נבחר כחבר פרלמנט, אולם עזב את התפקיד לטובת מגורים בארצות הברית בקומונה של כת נוצרית מיסטיית: "אחוות החיים החדשים". בהמשך חזר לאירופה ככתב של העיתון "טיימס", וכשהתגורר בפריז פגש את אליס לה־סטריינג', בת אצולה עשירה וצעירה ממנו ב־18 שנה. השניים נישאו בלונדון ביוני 1872.

לורנס אוליפנט [ויקיפדיה]

אליס אוליפנט [ויקיפדיה]

הקשר ליהדות, לציונות ולארץ־ישראל

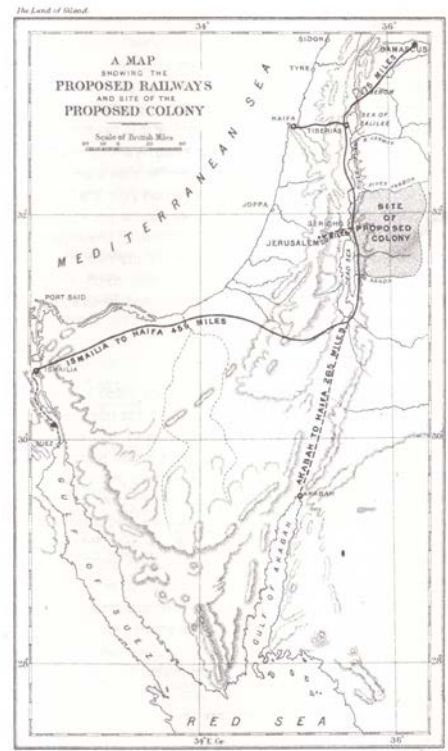
לורנס נהג לקרוא בברית הישנה והחדשה מנעוריו, ואלו הותירו בו חותם עמוק. בנסיעותיו הרבות בעולם פגש יהודים והתרשם מאוד מרציפות קיומו של העם היהודי לעומת תרבויות אחרות שנכחדו.

ב־1856 הצטרף לורנס לקבוצה של יזמים בריטים שיחד עם סר משה מונטיפיורי תכננו לבנות מסילת רכבת מיפו לירושלים. מניעיו של לורנס היו מדיניים (דריסת רגל בריטית בארץ הקודש בדרך להודו) ודתיים (צליינות נוצרית). אף שהמיוזם לא התממש, הוא ומונטיפיורי דנו בתוכניות לשיפור מצבם של תושבי הארץ ובפרט היהודים שבהם. עם הצטרפותו לכת, הפסיק לורנס להתעניין ביהודים ובארץ־ישראל.

ב־1877 ערך לורנס ביקור ברחבי האימפריה העות'מאנית וחזר להתעניין בה, במזרח התיכון וברוסיה, ובין השאר נחשף לעניין התושבים היהודים. ב־1879 ביקר לראשונה בארץ־ישראל. בספר "ארץ הגלעד" שכתב בעקבות הביקור, המליץ להקים באזור הגלעד מושבות של חקלאים יהודים שיחברו במסילת רכבת מחיפה דרך עמק החולה לדמשק. אף שראשי הממשל הבריטי הסכימו לתוכניתו ותמכו בה, הוא לא קיבל את הסכמתו של הסולטן עבדול חמיד השני.

במהלך הפוגרומים ביהודי רוסיה ב־1881 ("הסופות בנגב") ולאחריהם, פעלו לורנס ואליס רבות לגיוס תרומות עבור נפגעי הפוגרומים. לורנס יצר תוכניות להגירת יהודים מאזורי הפוגרומים לארץ־ישראל וזכה לאהדה רבה בקהילות היהודיות בעולם. הוא כונה "המשיח של ישראל".

ההצעה למסלולי מסילות הברזל בארץ־ישראל [ספרו של אוליפנט "ארץ הגלעד"]

בסוף 1882 הגיעו לורנס ואליס לארץ והתיישבו במושבה הטמפלרית בחיפה. הם הביאו עמם צעיר יהודי אוסטרי שפגשו באיסטנבול, נפתלי הרץ אימבר, כדי שישימש בתפקיד מזכירו האישי של לורנס ומורהו לעברית.

בית אוליפנט בשדרות בן־גוריון 16 [צילום: ד"ר אבישי טייכר, 15.12.2010; מתוך אתר פיקיוקין]

לורנס המשיך לפעול למען היישוב היהודי באיסוף כספים ותרומות ובקידום ההתיישבות היהודית ברחבי הארץ ובגולן. ככתב העיתון הניו־יורקי "סאן", כתב כתבות רבות על חיפה ועל ביקוריו ברחבי הארץ, ותיאר בהן את החיים, המנהגים, הדתות, האתרים הארכיאולוגיים ועוד. ב־1887 קיבץ כ־60 מהכתבות והוציאן כספר: "חיפה - חיים בארץ ישראל המודרנית".

רוזמונד טמפלטון

ב־1886 נפטרה אליס לאחר שלקתה בקדחת בעת ביקור בגליל, ונקברה בצמוד לבית הקברות הטמפלרי בחיפה. לבו של לורנס נשבר והוא עזב את הארץ. זמן קצר אחר כך נסע לארצות־הברית, ושם ב־1888 נשא לאישה את רוזמונד דייל אוון. הם תכננו לעבור לגור בחיפה, אך לורנס נפטר ב־23 בדצמבר 1888, ורוזמונד הגיעה לארץ־ישראל רק ב־1900 בלוויית קרובי משפחה. אף שרוזמונד התחתנה זמן קצר לאחר מותו של לורנס עם קרוב משפחה שלו, הסופר הסקוטי ג'יימס טמפלטון, היא ירשה ממנו רק את שם משפחתו, משום שהוא התאבד בקפיצה לים מעל סיפון אונייה בדרך מביירות לחיפה. רוזמונד טמפלטון וקרוביה התגוררו בבית שבחיפה ובבית שבדליית אל־כרמל.

רוזמונד דייל אוון אוליפנט טמפלטון [ויקיפדיה הרוסית]

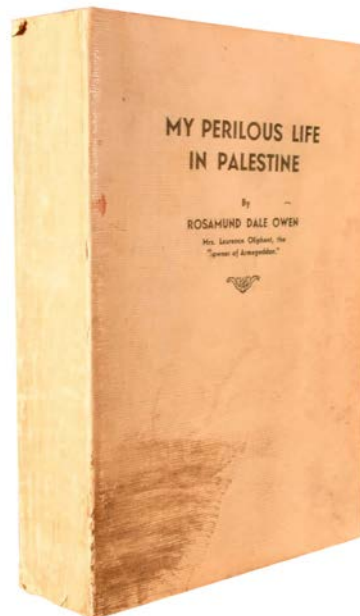
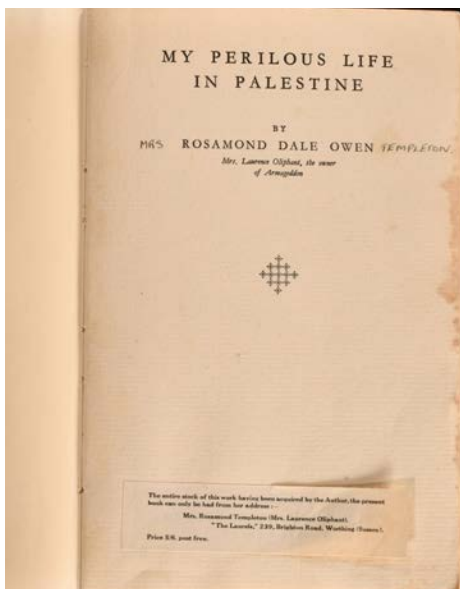
האדמות שנרכשו בארץ־ישראל

כאמור, לורנס עסק רבות במסילות ברזל בארץ־ישראל, וידע על חשיבותן לפיתוח הכלכלי של האדמות הסמוכות להן. לאור התמורה הגדולה שמסילת העמק (התכנון הראשוני של

חברת S.O.R) הייתה אמורה לחולל לפי תיאורו בספרו "חיפה", החליט לרכוש קרקעות בקרבתה. לפי צבי אילן (ראו "לעיון נוסף"), הוא קנה מאיש העסקים הלבנוני אליאס סורסוק שטחים נרחבים בבקעת מגידו, שנועדו למעבר המסילה וכנראה גם למכירה להתיישבות יהודית. ניתן ללמוד על גודל השטחים שרכש מידיעות על ירושות ומכירות: רוזמונד ציינה בספרה (1928) שירשה שטח של כ־4,000 דונם באזור; באותה שנה דיווח עיתון יהודי מאוסטרליה על חפירות ארכיאולוגיות במגידו שחלקן נחפר באדמות השייכות לאלמנתו של לורנס אוליפנט; ב־1930 דיווח עיתון יהודי מארצות הברית, כי רוזמונד מכרה 52 דונם מאדמות מגידו לאוניברסיטת שיקגו תמורת 3,500 דולר; ב־1935 טענו מוכתרי הכפרים באזור באמצעות מודעה בעיתונות כי הגברת טמפלטון עומדת למכור את אדמותיה באזור לגברת ניוטון, אף שאין לה בעלות עליהן; ב־1936 ציטט העיתון "דאר היום" את העיתון הערבי "א-דיפא" שלפיו מכרה הגברת טמפלטון לידידתה הגברת ניוטון שטח של 5,000 דונם באזור מגידו. במחקר מאוחר יותר צוין כי ערביי הסביבה טענו לבעלות על חלק משטח החפירות הארכיאולוגיות בתל־מגידו, וקיבלו על כך תשלום. אולם בדיעבד התברר כי השטח אכן היה שייך לרוזמונד טמפלטון.

"הארץ", 08.02.1935
[אתר העיתונות ההיסטורית]

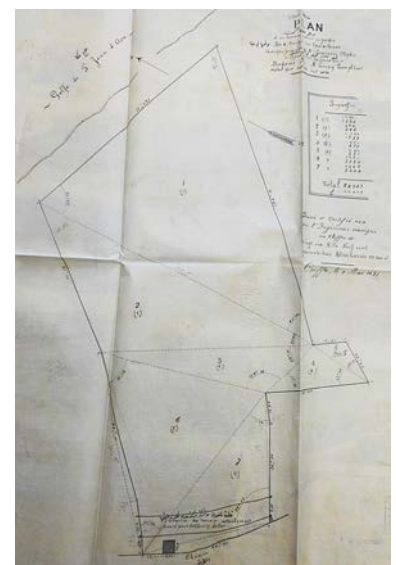

ספרה של רוזמונד טמפלטון [אוחזר מאתרים לרכישת ספרים נדירים]

ב־1908 יצאה משלחת בדיקה לשטח טרשי ומרוחק על הר הכרמל, כדי לבדוק אם יתאים למקם בו את הטכניקום שעתיד לקום בחיפה. המשלחת שכרה עגלון ערבי ונסעה בכרכרה לעבר מגרש שהיה שייך ללורנס אוליפנט. כדי להגיע אליו נסעו לכרמל בדרך עפר, ולאחר מכן המשיכו בהליכה ארוכה. כשהגיעו למגרש שהיה מרוחק מכל יישוב או דרך ומכוסה בסלעים גדולים, פנה אחד משלושת חברי המשלחת, ד"ר פאול נתן, פעיל ציוני מברלין שעמד בראש חברת "עזרה", לעגלון שדיבר גרמנית, ושאל: "אם הייתי נותן לך במתנה מגרש זה, מה היית עושה בו?" העגלון השיב בספונטניות: "הייתי נותן אותו מייד במתנה למישהו אחר". לבסוף נבחר מגרש באזור הדר הכרמל של היום כדי להקים את הטכניון, אך מתיאור הסיוור אפשר להבין שהמגרש של לורנס במרומי הכרמל היה די גדול. מועד רכישת המגרש אינו ידוע, אך גם בעיתון "דבר", שסיקר חגיגה שנערכה בטכניון ב־1929 לכבוד 100 שנים להולדתו של לורנס, צוין המגרש כחלק מנכסי אוליפנט.

החום הכבד של הקיץ החיפאי הוביל את לורנס להקים ביולי 1884 אוהל בשולי הכפר עוספיה בשטח של משפחה נוצרית. המשפחה דרשה מחיר מופקע לצורך רכישת המגרש, ולכן החליט לורנס להקים בית קיץ לו ולאשתו בכפר דליית אל-כרמל. לורנס רכש חלקה מאיש הדת הדרוזי הבכיר בכפר תמורת 250 דולר. בחלקה היה מקום לבניית בית, כרם, בוסתן עצי פרי, בור מים ושרידים ארכיאולוגיים. ב־1926 מכרה רוזמונד טמפלטון את הבית לידידתה הגברת ניוטון, שהוזכרה לעיל כרוכשת חלק מאדמות לורנס אוליפנט בעמק יזרעאל. פרנסיס ניוטון הגיעה לארץ בשלהי המאה ה־19 כמיסיונרית, הפכה לפעילה פרו ערבית ואנטי יהודית וב־1938 מנעה הבריטים את חזרתה לארץ. כיום הבית הנו יד לבנים הדרוזים שנפלו במערכות ישראל.

ב־1882 במסגרת הניסיון הראשון להקמת מסילת רכבת לחיפה ותחנת רכבת על־ידי אנשי עסקים סורים ולבנונים, תוכננה מסילת רכבת מחיפה לעמק הירדן, עם אפשרות להאריך את המסילה עד דמשק. לורנס הצטרף כשותף למיזם, שנקרא "החברה להקמת הרכבת החמידית", ונראה שהשקיע בו הון פרטי גדול. בין השאר, רכש לורנס מאליאס סורסוק, איש עסקים מביירות שמשפחתו עמדה בראש הקבוצה, קרקע חולית בחוף חיפה, על מנת להקים שם את תחנת הרכבת. אף שלבסוף המיזם כשל כי חברי הקבוצה לא הצליחו לגייס את הכסף הנדרש למימושו, לורנס ומשקיע נוסף נשארו בעלי הקרקע שעליה הוקמה לימים תחנת הרכבת. ב־1903 החל השלטון העות'מאני לבנות את אחד מקווי "הרכבת הקדושה" (פרויקט הקמת רכבת מדמשק למכה לשימוש עולי הרגל המוסלמים): חיפה-דרעא. לצורך הקמת התחנה בחיפה, הפקיעו העות'מאנים שטח שבעליו היו איש העסקים החיפאי אחמד טהא ולורנס אוליפנט.

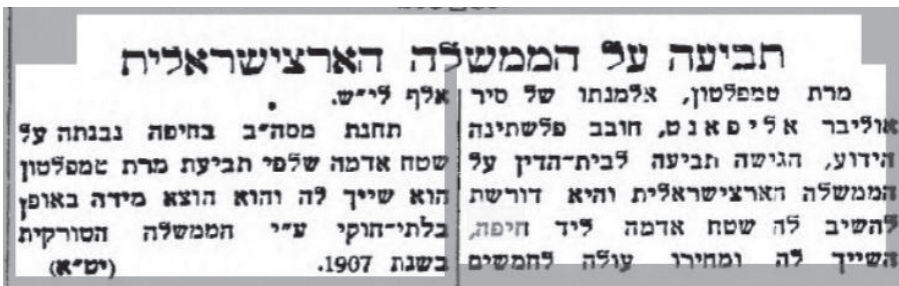
מפה של שטח תחנת הרכבת שכוללת כיתוב בצרפתית ובערבית: "תוכנית של קרקע מעובדת כגן הממוקמת בחיפה על חוף הים. בעבר הייתה בבעלות מר לורנס אוליפנט וכיום שייכת לגברת ר' מורי טמפלטון" [ארכיון מורשת רכבת ישראל, מוזיאון הרכבת בחיפה]

מהלך המשפט

ב־6 בפברואר 1927 נפתחה בבית המשפט המחוזי בחיפה תביעתה של רוזמונד טמפלטון נגד שלטון המנדט הבריטי. עורכי דינה, ד"ר אברהם וינשל החיפאי והארי סאקר, חבר ההנהלה הציונית בארץ, טענו כי טמפלטון היא בעלת המגרש בן 15 הדונמים שעליו בנוי חלק מתחנת הרכבת בחיפה, וכי ב־1905 השלטון העות'מאני לקח ממנה את הקרקע

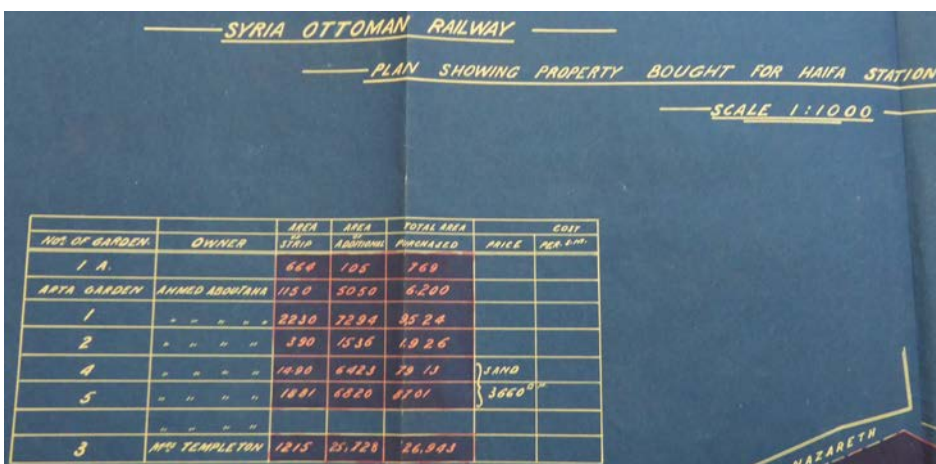
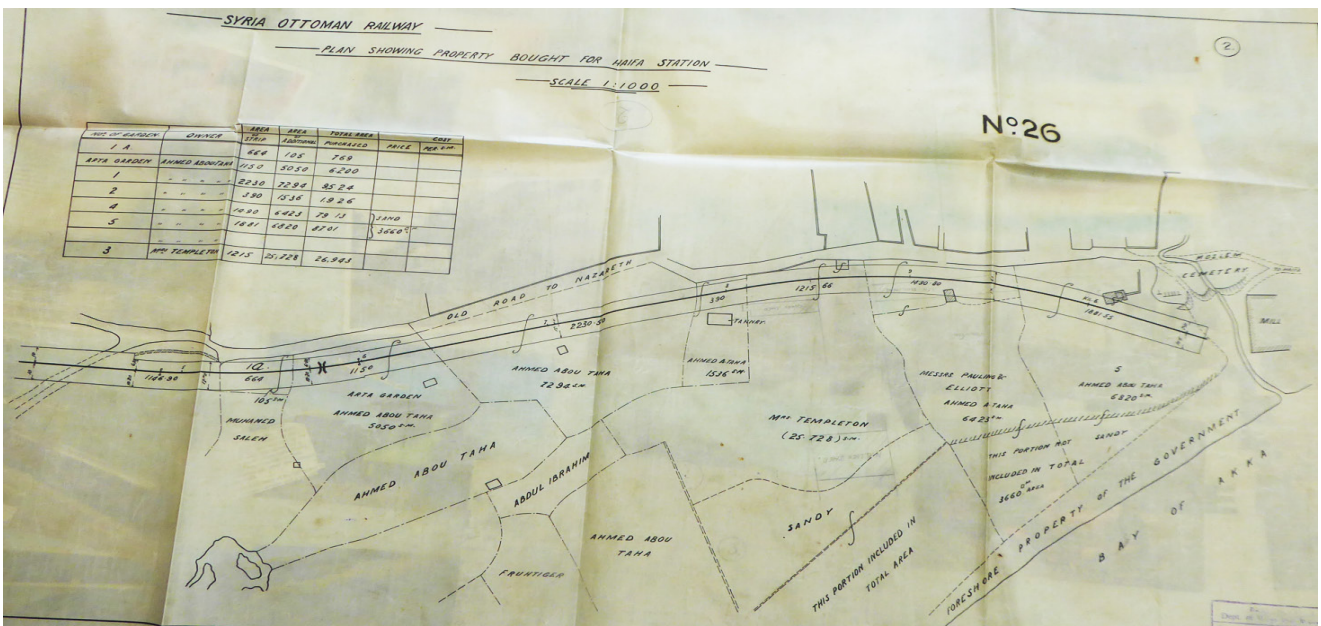

בניגוד לחוק. בא כוח ממשלת המנדט טען כי טמפלטון מכרה את אדמתה לממשל העות'מאני וכי חלה התיישנות על תביעתה.

"הצפירה", 29.05.1927 [אתר העיתונות ההיסטורית]

נערכו מספר ישיבות, ולאחר כשנה הוחלט כי חוק התיישנות אינו חל על התביעה. במהלך הדיונים הועלו נושאים רבים ומגוונים ונדונו הסכמים שונים מחוקי הקרקעות העות'מאניים ועד הסכם המנדט הבריטי על ארץ-ישראל והסכם לוזאן מ-1923. לאחר דיונים נוספים, הכריעו השופטים דה-פריטאס ועלי חסנה ב-1931 כי תביעתה של הגברת טמפלטון מוצדקת. המגעים בין הצדדים נמשכו, לצורך סיכום גובה הפיצוי הכספי ותהליכי רישום הקרקע.

מפה של שטח הרכבת ובו שטח המחלוקת. בהגדלה: חלוקת השטחים והבעלויות [ארכיון מורשת רכבת ישראל, מוזיאון הרכבת בחיפה]

בפברואר 1934 הגיעה רזמונד בת ה־88 באונייה "חילוואן" לנמל חיפה כדי לסיים את סאגת המשפט בן שבע השנים. לאחר כארבעה חודשים הסתיימו ההליכים. רזמונד העבירה את הקרקע לממשלת המנדט וקיבלה תמורתה 17 אלף לירות ארץ־ישראליות.

סיכום

"כורש השני", "ציוני בן הדת הנוצרית" ו"בלפור הראשון" היו רק חלק מכינויו של לורנס אוליפנט. אין ספק שהיה מחשובי "חובבי ציון" במאה ה־19, וגם פטריוט בריטי שביקש לקדם את האינטרסים של האימפריה באזור. עזרתו ליהודים במזרח אירופה ובארץ־ישראל סייעה רבות לשיבת היהודים לארץ ולהתיישבותם בה, ואף ניכרת תרומתו לקידום הידע והמחקר בתחומי ההיסטוריה, הארכיאולוגיה, הגאוגרפיה והדתות בארץ.

אולם ישנו גם פרק פחות מוכר בחייו של לורנס בעת שהותו בארץ - קניית נדל"ן. פרט למגרש שעליו הקים את ביתו בדליית אל־כרמל, למדנו על שלוש קרקעות נוספות שקנה: אלפי דונמים באזור מגידו ועמק יזרעאל, מגרש במרומי הכרמל ומגרש לחוף מפרץ חיפה. ייתכן שהיה בעל שטחים נוספים, אך לא נמצאו סימוכין לכך.

"הירדן", 10.03.1934 [אתר העיתונות ההיסטורית]

יגאל גרייבר (igal.gr33@gmail.com) הוא חוקר חיפה וארץ־ישראל משלהי התקופה העות'מאנית וחבר הנהלה בעמותה לתולדות חיפה.

תודה לחן מלינג, מנהל מוזיאון רכבת ישראל, על עזרתו באיתור המידע והאיוורים למאמר.

לעיון נוסף

Oliphant, M. (1891). *Memoir of the Life of Laurence Oliphant and of Alice Oliphant, his Wife*. Harper & Brothers.
Owen, R. D. (1928). *My Perilous Life in Palestine*. Allen & Unwin.

אוליפנט, ל. (1976). *חיפה - כתבות מארץ־ישראל 1882-1885*. יד יצחק בן צבי.
אילן, צ. (1984). *הכמיהה להתיישבות יהודית בעבר־הירדן 1871-1947*. יד יצחק בן צבי.

פרשת ג'ול אמסטר - פרשייה חיפאית שנשתכחה

באוקטובר 1964 העבירה מחלקת התביעות של משרד הביטחון המחאה על-סך 30,000 ל"י לג'ול אמסטר. הידיעה על כך הודלפה לעיתונות ופורסמה עם סיפור הרקע לתשלום הפיצוי לג'ול אמסטר. ועדת הכספים של הכנסת דנה במימון תשלום הפיצוי ושלוש ממפלגות האופוזיציה - חרות, ליברלים ומפ"ם - העלו הצעות לדיון במליאת הכנסת ולהקמת ועדת חקירה בפרשייה. העיתון "העולם הזה" פרסם כתבות במהלך שנות החמישים, שבהן עלו טענות נגד אבא חושי ו"חושיסטאן" ונושא זה נזכר בהן. על מה רעשה הארץ ומה הסיפור מאחורי הסיפור?

יהודה (ג'ול) אמסטר

יהודה (ג'ול) אמסטר נולד בפולין ב־1903, עלה לארץ ב־1920 והשתקע בחיפה. הוא עבד בעבודות שונות - תחילה כפועל במחצבה בוואדי רושמייה, בהמשך כמלצר וכפועל בנמל בפריקת פחם ואחר כך החל לעבוד כנהג. בעסקי הובלה ונהיגה עשה חיל ולימים היה בעל חברת מוניות "הגליל" שהחזיקה ב־14 מוניות שביצעו נסיעות לכל חלקי ארץ־ישראל, סוריה, לבנון ועירק. כמו כן היו לו משאיות ורכבים להובלה והוא היה קבלן הובלה של הצי הבריטי וקבלן להספקת רכב לחברת הנפט IPC.

ב־1933 פרצה שביתת נהגים בחברת IPC. לג'ול היה חוזה הובלות עם החברה, והוא המשיך לספק לה שירותים עד שאבא חושי, שהיה מזכיר מפ"ח (שעמדה מאחורי השביתה), פנה אליו ושכנע אותו להפסיק את החוזה עם IPC. כך נוצר הקשר בין ג'ול אמסטר לאבא חושי ומאז נותרו בקשר קרוב, ואבא חושי ומפ"ח הרבו להשתמש בשירותי התחבורה של ג'ול.

בשלהי 1936 קצין הבולשת ומפקד ה־CID בצפון הארץ, אלברט אדוארד קונקווסט, ביקש מג'ול שיספק לו מכוניות לפטרולים. ג'ול נענה לבקשה וניצל את העסקה להיכרות ולהעמקת הקשרים עם שוטרים וקצינים בריטים, הן במשטרה והן בצבא. ג'ול העסיק נהגים ערבים וביצע שירותי תובלה רבים עבור בעלי עסקים ערבים, וכך יצר לו קשרים במגזר.

בשנת 1937 הצטרף ג'ול ל"הגנה". ג'ול ניצל את עסקי הובלה והתחבורה שלו לניהול עסקים כשרים ובלתי כשרים ובכלל זה פעילות בשוק השחור, סחר בנשק, גניבות נשק, קניית סחורות גנובות, הברחות, סמים ושוחד (וכך למשל חזר להיות קבלן של IPC חרף הפרת החוזה איתם במהלך שביתת הנהגים). יחד עם זאת ג'ול ניצל את קשריו כדי לספק ידיעות ונשק להגנה, ביצע עבור ההגנה שירותי הובלה, שחרור עצורי ההגנה ממעצר במשטרה ועוד. בין היתר השיג עבור השירות הרפואי של ההגנה והמדינה שבדרך מורפיום,

פרטי הפרשייה פורסמו במהלך חודש אוקטובר 1964, בין היתר, בעיתונים הבאים:

- מעריב: 11.10.64, 12.10.64, 23.10.64, 16.10.64, 13.10.64
- על המשמר: 12.10.64
- דבר: 19.10.64, 22.10.64, 23.10.64
- הארץ: 11.10.64, 14.10.64
- קול העם: 14.10.64
- למרחב: 11.10.64, 21.10.64
- הצפה: 11.10.64
- הבקר: 11.10.64
- חרות: 12.10.64, 27.10.64, 02.11.64, 29.10.64

כרטיס של מוניות "הגליל" [אוספו הפרטי של אלי רומן]

כדי לבצע ניתוחים בפצועים של ההגנה בבית החולים "בית בורוכוב" שעל הכרמל. עבור כל שירותיו אלו להגנה, ג'ול לא קיבל כל תשלום ואף לא החזר הוצאות על רכש נשק ומורפיום לפצועים, על שחרור עצורים וכו'. אבא חושי היה מבקר בדרכו לעבודתו מדי בוקר במשרדו של ג'ול ומקבל ממנו מידע ועדכונים. הכול ידעו כי ג'ול הוא איש סודו של אבא חושי ומבצע עבורו משימות ושליחויות כאלה ואחרות.

מעצרו של ג'ול אמסטר וחקירתו

ב־14.05.1948 (יום הכרזת המדינה!) בשעה 04:00 נעצר ג'ול במלון עדן (רח' שמריהו לוי 8) בחיפה בהוראתו המפורשת של איסר בארי, ראש שירותי הידיעות (הש"י) של ההגנה ובהמשך המפקד הראשון של חיל המודיעין בצה"ל. שמונה שוטרים של המשטרה הצבאית הגיעו למקום בשלושה ג'יפים ולקחו את ג'ול למטה המשטרה הצבאית בהרצליה. משם הועבר לכלא תל־מונד. ב־17.05.48 הועבר ג'ול עם שלושה עצורים נוספים (שאינם קשורים לפרשייה) לבית ערבי נטוש בסידיני עלי שבחוף הרצליה.

ג'ול והעצורים שאתו הוכרחו לנקות את הבית שנכלאו בו. ג'ול היה כבול בידיו וברגליו במשך כל היום ואף בלילה נותר כבול כדי למנוע ממנו שינה. לאחר שלושה ימים שוחררו העצורים האחרים (יש הסוברים שהם היו אנשי הש"י שהוכנסו למעצר עם ג'ול כמדובבים), וחקירתו של ג'ול החלה. עיניו נקשרו, והוא נחקר בעניינים שונים הנוגעים למעשיו ולרכושו ובמיוחד לגבי פרשיות שיוחסו לאבא חושי ולרכוש שנטען שאבא חושי צבר. לצורך הבנת הפרשייה, אין צורך לפרט את החשדות נגד אבא חושי, שכן בסופו של דבר, אף לא אחד מהם הוכח.

חקירתו של ג'ול התנהלה תוך אלימות ועינויים שבמהלכם נעקרו ארבע משיניו, הוא הוכה בכל חלקי גופו ובייחוד ברגליו, טפטפו מים על ראשו ונחרכו שתי רגליו. במשך תקופת מעצרו לא נתנו לו להתרחץ או להחליף בגדים. לאחר מספר שבועות הוצע לג'ול שיסכים לקבל "זריקת אמת" כדי להשלים את חקירתו ולאמת את טענותיו. ג'ול הסכים לכך ועבר את הטיפול בזריקת אמת שלאחריה שוחרר מאזיקיו וניתן לו להתגלח ולנוח, וכעבור שלושה ימים שוחרר. במהלך חקירתו הודה ג'ול שאכן היה מעורב בדברים שאינם כשרים אך הדגיש והבהיר - וכן גם הוכח ונקבע בדיעבד - כי פעולותיו הופנו כלפי הבריטים והערבים במטרה ליצור קשרים שיועילו לו בפעילותו עבור היישוב העברי בכלל וההגנה בפרט. חרף כל העינויים וההשפלות שעבר, ג'ול לא נשבר ולא הפליל את אבא חושי במאומה. ג'ול היה עצור במשך 76 או 78 ימים וחלק ניכר מרכושו הוחרם. במשך כל התקופה לא הוצא נגדו צו מעצר ולא הוגש נגדו כתב אישום. במהלך תקופת המעצר פנו אנשי ציבור ועורכי דין חיפאים ללוי אשכול, שהיה אז עוזרו של בן־גוריון במשרד הביטחון, והתלוננו על המעצר. אשכול פנה לתובע הכללי של צה"ל וזה החל לבדוק את העניין, אולם הפניות לא הביאו לשחרורו. למעשה איש לא העז לדרוש מאיסר בארי לשחרר את ג'ול.

ג'ול שוחרר כשהוא מוכה ופגוע גופנית, נפשית וכלכלית. מכריו ומיודעיו התרחקו ממנו והוא נותר בודד בסבלו ובמצבו והסתגר בביתו. ב־29.11.1949 שלח איסר בארי לג'ול מכתב בזו הלשון: "במשך כל זמן מעצרך והחקירות שניהלו לגביך לא נתגלה איזה דבר שהוא ואף שמץ דבר הפוגע בך באיזו מידה שהיא כיהודי לאומי נאמן. להפך, התברר דברים

"מעריב", 11.10.1964
[אתר העיתונות ההיסטורית]

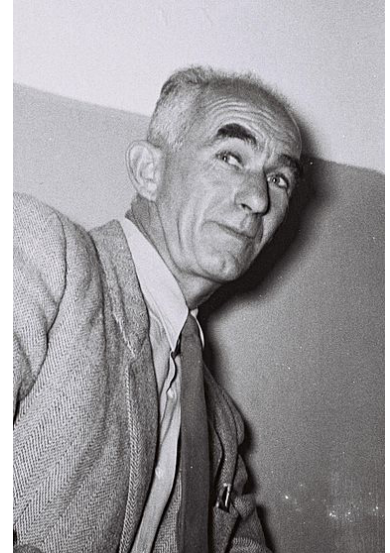
יהודה (ג'ול) אמסטר
["מעריב", 11.10.1964]

המעידים על עזרתך להגנה ולאסירי ההגנה במשך תקופה ארוכה שלא על מנת לקבל פרס או פיצוי ורק מתוך גישה לאומית כנה". ג'ול נותר מסוגר ומבודד בביתו. המדינה וצה"ל לא טרחו לנקוט בהליך לטיהור שמו.

עד כאן סיפור הפרשייה. אולם על מנת לתאר את הסיפור שמאחוריה, ולהבין את משחקי הכוח שסביב מעמדו של אבא חושי במפלגה, יש להתייחס לאישיותו של איסר בארי ולמעשיו.

מעללי איסר בארי

לאחר הקמת צה"ל, הוענקה דרגת סגן-אלוף לאיסר בארי ("איסר הגדול", שיש להבדיל בינו ובין "איסר הקטן" הלוא הוא איסר הראל) - דרגה גבוהה בימי צה"ל הראשונים. שמו נקשר ב-1948 בשלוש פרשיות חמורות וחריגות, ונוסף על כך, הוטל על כבד על מעורבותו בפרשת ידידיה סגל, איש האצ"ל מחיפה.

איסר בארי, שכונה "איסר הגדול" [ויקיפדיה]

- ב-16.11.1948 הוצא להורג עלי קאסם, שהיה מודיע ערבי של שירותי הביטחון. איסר בארי עמד לדין על כך בפני בית דין צבאי בתל-אביב והורשע. ב-09.02.1949 נגזרה עליו הורדה במילוי תפקידו, ללא הורדה בדרגה.
- בפרשת מאיר טוביאנסקי, איש ההגנה שנחשד על ידי בארי בריגול וב-30.04.1948 נעצר, הועמד לדין בפני בית דין שדה, הורשע והוצא להורג והכול תוך שעות - הורשע איסר בארי בבית המשפט המחוזי בתל-אביב ב-22.11.1949. הוא נידון למאסר של יום אחד בלבד, אך בהמלצת הרמטכ"ל ושר הביטחון לנשיא - ניתנה לו חנינה.
- בפרשייה שלפנינו, כדי להצדיק את החקירה שביצע כדי להפליל את אבא חושי, יזם בארי זיוף מברקים שיצרו חשד נגד אבא חושי. המברקים הוצגו לרמטכ"ל יעקב דורי ובהמשך לראש הממשלה דוד בן-גוריון, שכיהן גם כשר הביטחון. חרף העיניניים שעבר ג'ול אמסטר מחד גיסא, וזיוף המברקים מאידך גיסא, בארי לא הועמד לדין כלל בפרשייה זו.

הועלתה סברה כי צמרת ההנהגה המדינית וצמרת צה"ל החלו לדאוג מהכוח העצום שצבר איסר בארי ומהשימוש שעשה במעמדו ובכוחו, וכי בן-גוריון החליט שיש לסלקו ממעמדו. פנייתה של אלמנתו של מאיר טוביאנסקי לחשיפת האמת ולטיהור שמו של המנוח שימשה את בן-גוריון לסילוקו של איסר בארי מתפקידו וממעמדו, אך גם זה נעשה בזירות כדי לא לדחוק את איסר בארי להשתמש בחומר שצבר נגד אישים רבים.

איסר בארי שוחרר מצה"ל ב-15.05.1949 (ובכך היה הקצין הבכיר הראשון ששוחרר מצה"ל). מאז ועד מותו ב-1958 שמר על פרופיל נמוך ולמעשה הסתגר בביתו ברחוב פינת גן בשכונת בת גלים בחיפה. בזמן הלווייתו נפרץ ביתו וכל המסמכים שהיו בו נעלמו.

חשבונות אישיים, שיקולים פוליטיים ו"ביטחון המדינה"

רבים בצמרת מפא"י ראו באבא חושי אדם כוחני ששלט במפ"ח ביד רמה. הוא לא היה אהוד ביותר על ההנהגה הארצית של היישוב היהודי בשל דרכו הכוחנית ועמדתו העצמאית, שלא תמיד עלתה בקנה אחד עם עמדת ההנהגה הארצית. התנהלותו הובילה לחיכוכים גם עם הנהגת "ההגנה" וזו של חיפה בפרט. הועלתה הסברה שבשל כך ההנהגה הארצית של מפא"י וזו של ההגנה נטו להאמין בהאשמות שהועלו כלפי אבא חושי וראו בחשדות

שהועלו נגדו הזדמנות לסלקו מדרכם. יש הטוענים כי איסר בארי לא היה מעז לנהוג כפי שנהג בפרשייה ללא תמיכתו או למצער הסכמתו השקטה של בן-גוריון. בן-גוריון הכחיש בכל תוקף את הדבר.

לימים פנה ג'ול לראש הממשלה דוד בן-גוריון בדרישה לטהר את שמו. בן-גוריון ענה לאחר תקופה ארוכה כי העניין חדש עבורו וכי המכתבים שנמסרו בזמנו לשלישו הצבאי, נחמיה ארגוב, כלל לא הגיעו לידי. בן-גוריון כתב לג'ול כי לדעתו אין ג'ול זקוק לטיהור שמו היות שאיש לא האשימו בדבר, וכי בהאשמות של איסר בארי אין כל ממש ואין להן כל ערך ותוקף מוסרי.

איסר בארי החל את דרכו בחיפה כקבלן בניין ופעמיים הגיעו עסקיו לכלל פשיטת רגל. היוזמות הקבלניות שלו התחרו ב"סולל בונה" ובהסתדרות שעמדה מאחורי החברה. יש הגורסים שאבא חושי, כמזכיר מפ"ח, טרפד את עבודות הבניין שאיסר בארי יזם ובכך ניתן להסביר, אולי, את האיבה העזה של איסר לאבא חושי. האם יש בזה כדי להצדיק את ההתנהלות החריגה של איסר בארי בפרשייה?

אבא חושי שבר רגל בליל כיבוש חיפה (22.04.1948) ואושפז בבית חולים "בתר". במהלך אשפוזו, מיום מעצרו של ג'ול ואף לאחר שחרורו - אבא חושי לא נקט כל פעולה כדי לעצור את ההתעללות בג'ול או כדי לטהר בדיעבד את שמו ולהביא לכך שיקבל הכרה ופיצוי הולמים. הייתכן שאבא חושי ידע שאין לו סיכוי לבלום את המהלך של איסר בארי והעדיף לא להתגייס לעזרת איש אמונו?

"מעריב", 11.10.1964
[אתר העיתונות ההיסטורית]

הפרשייה חזרה לסדר היום הציבורי ב־1964 על רקע הפילוג במפא"י והקמת רפ"י. אבא חושי נשאר נאמן למפא"י, ונראה שרצו לפגוע במעמדו הציבורי ולהרחיקו ממעגל המשפיעים במפלגה, באמצעות העלאתם מחדש של כל האישומים והמעשים שיוחסו לו ושעליהם נחקר ג'ול.

אפילוג

האם האמצעים שנקט איסר בארי נגד ג'ול אמסטר במטרה לפגוע באבא חושי חצו קו אדום? האמנם מקדשת המטרה את האמצעים והאם הלקח הופק ומיושם גם היום? עד היום לא נפתחו לעיון הציבור תיקי הארכיון הרלוונטיים היכולים לשפוך אור על הפרשייה. הדמויות המרכזיות בה מילאו פיהן מים ונמנעו מלחשוף את הדברים במשך כל ימיהן. כך אנו נמצאים במצב שבו רב הנסתר על הגלוי. ישפוט הקורא כיצד יש להבין את האירועים בפרשיית ג'ול אמסטר ועד כמה הם השפיעו, אם בכלל, על עיצוב דרך הפעולה של שירותי הביטחון. יחד עם זאת בל נשכח את התקופה שבה אירעה פרשייה זו, תקופה של ביסוס מוסדות השלטון הציבוריים והממשלתיים במדינה המתהווה.

אייר ספרן (safranyair@gmail.com) הוא חוקר תולדות חיפה וחבר בעמותה לתולדות חיפה.

תודה לאלי רומן עבור סיוע באיסוף החומר ועריכתו.

לעיון נוסף

סגל, ח. (2009). *רק לא מלחמת אחים*. הוצאת שילה.

זלץ, ב. ונחמיאס, א. (2003). *מפ"ח בחיפה האדומה 2003 - 1921*. הוצאת אחוה.

נמל חיפה

מניע את הכלכלה
ואת העיר חיפה
כבר 90 שנה

נמל חיפה
גאווה ישראלית, עוצמה עולמית

הבית בדליה (דליית אל כרמל) / אוליפנט, בערך 1884-1885
באדיבות אוסף המוזיאון הימי הלאומי, מוזיאוני חיפה

ניתן להזמין גיליונות קודמים של הביטאון בעלות סמלית
באיסוף משרדי העמותה או במשלוח עד הבית (בתשלום נוסף)
יש לפנות למערכת הביטאון: editor@haifa.org.il

** הצטרפות לעמותה מאפשרת לקבל במתנה שלושה גיליונות קודמים * גיליונות המתנה ייבחרו על ידי הנהלת העמותה **